

Panoptikondan Data Diktatörlüğüne: Özgürlüğün Sonu mu?*

From Panopticon to Dictatory of Data: The End of Freedom?

Arş. Gör. Taha KURT**

Öz

Siyasal iktidarlar her geçen gün teknolojiler sayesinde denetim ve kontrol mekanizmalarını geliştirerek hayatımızın her alanına nüfuz etmektedir. Teknoloji, denetim ve kontrolü sağlayan mekanizmanın ötesine geçip kişi davranışlarını şekillendiren temel bir iktidar aracı haline gelmiştir. Siyasal iktidarlar sahip oldukları teknolojik araçlarla gelenekselin dışında kişileri kesintisiz olarak izleyebilmekte, dinleyebilmekte, takip edebilmekte ve hatta onları biçimlendirebilmektedir. Orta Çağ'ın panoptikonu bugün çok daha gelişmiş bir biçimde ve görünür olmadan teknolojilerle karşımıza çıkmaktadır. Odak noktanın teknoloji olduğu bu çalışmada, teknolojinin, özgürlükler ve güvenlik için ne anlama geldiği/gelebileceği aktarılmaya çalışılmıştır. Yöntem olarak teknolojinin olumlu tarafları reddedilmeden özgürlükler üzerindeki olumsuz etkileri ön plana çıkarılmıştır. Buna paralel olarak arka planda teknolojinin olağanın ötesinde güvenlikçi politikaları doğuran tehlikelerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özgürlük, panoptikon, algoritmalar, yapay zekâ, data diktatörlüğü.

Abstract

Political powers are penetrating every aspect of our lives by improving supervision and control mechanisms, through technologies. Technology has become a fundamental power tool

* **Makalenin Geliş Tarihi/Received:** 10.07.2023, **Makalenin Kabul Tarihi/Accepted:** 02.09.2023.

İntihal/Plagiarism: Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir./This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

** Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi (e-posta/e-mail: tahakrt@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7699-8810).

that shapes person behavior going beyond the mechanism that provides supervision and control. With the technological tools they have, political powers can uninterruptedly watch, listen to, follow and even shape persons, apart from traditional ones. The Panopticon of the Middle Ages appears today in a much more advanced form and with invisible technologies. In this study, where the focus is technology, it has been tried to convey what technology means/can mean for freedoms and security. As a method, the negative effects of technology on freedoms are highlighted without rejecting the positive aspects. Parallel to this, the dangers of technology in the background that create security policies beyond the ordinary are mentioned.

Keywords: Freedom, panopticon, algorithms, artificial intelligence, data dictatorship.

GİRİŞ

Teknoloji sosyal, siyasal ve ekonomik tarihi etkileyen başat unsurlardan biridir. Modern devleti meydana getiren temel etkenlerden biri olarak paranın yaygınlaşması ile teknoloji arasında azımsanmayacak bir bağ vardır. Mutlak bir ayırıştırma yapmak mümkün olmasa da 16. ve 17. yüzyıllarda değerli metallerin Avrupa'ya akıtılması, göç ve kolonizasyon hareketlerinin doğurduğu yeni ihtiyaçlar ve nüfusun çoğalması, bağımsız zanaatkâr ve tüccar topluluklarının toplum ilişkilerinde yeni bütünleşme ve eklemleme biçimlerini doğurması, toplumun kendi içindeki farklılaşma ve bütün bu değişimlerin sonucunda doğal ekonomi yerine paraya dayalı bir ticari sistemin kabul görmesi paranın yaygınlaşmasını sağlayan temel sosyoekonomik ve siyasal dinamikler olarak gösterilmektedir.¹ Ancak bu olgunun arka planında, makinenin icadından, yani bir teknolojik gelişmenin damgasından da söz etmek gerekir. Nitekim Mumford, makinenin icadı ile paranın kısa sürede yaygınlaşması arasındaki bağlantıya önemle dikkat çeker; önceki dönemlerde üretimi çok zor ve maliyetli olan madeni paranın bu denli yaygınlaşmasını büyük oranda makinenin icadına bağlar.²

Değişen savaş tekniği, Orta Çağ'ı sona erdiren ve parçalı feodal yapının yerine merkezî devletleri doğuran temel bir faktördür.³ Diğer bir bakışla, dönemin teknolojik bir buluşu olarak topun icadı devletlerin temel yapısını ve çağı değiştiren bir gelişmedir. Keza sosyoekonomik alanda çalışma süreleri boyunca düzenli ve sürekli üretimi sağlayan emek gücünün bir makine haline getirilmesi ve kapitalist sanayileşmeyle birlikte yeni bir üretim tarzının sistemli bir şekilde insan hayatına yerleş(tiril)mesi sanayi devrimi ve mekanik saatin icadıyla gerçekleşmiştir.⁴ Öte yandan zamanın tam olarak tespit edilebilirliğinin küresel bir olay haline gelmesi ve modern örgütlerin yerel ile küreseli geleneksel toplumların aklına bile gelemeyecek yollarla birbirine bağlanması saat ve takvimin yaygınlaşmasıyla mümkün

¹ Norbert Elias, *Uygurlık Süreci*, Cilt II, (Ender Ateşman, 4. Baskı, İletişim Yayınları 2009) 73.

² Lewis Mumford, *The Myth of the Machine: The Pentagon of Power* (Columbia University Press 1970) 65.

³ Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, (Cumhur Atay, 2. Baskı, Kalkedon Yayınları 2008) 299.

⁴ Anthony Giddens, *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi* (Ümit Tatlıcan, Paradigma Yayınları 2008) 144.

olmuştur.⁵ Bahsi geçen ve daha da arttırılabilecek bütün bu olguların arka planında kolaylıkla teknolojinin etkisinden söz edilebilir.

Modern zamanlarda ise teknoloji olgusunun yaşamı daha önce hiç olmadığı kadar hızlı ve derinden etkilediği görülmektedir. Kısa sürede bilgisayar, internet ve telefonun yaygınlaşmasını takiben bilişim teknolojisi ve biyoteknolojinin ortaklığıyla icat edilen teknolojiler akıl almaz bir hızla gelişip doğrudan kişisel ve toplumsal hayata girmiştir. Hayatın olağanı ve ayrılmaz bir parçası haline gelen akıllı telefonlar, bundan yirmi yıl öncesine kadar çok sınırlı sayıda kişi tarafından kullanılmaktaydı. Ancak bugün telefonsuz ve internetsiz bir hayat tahayyül edilemez oldu. Şüphesiz teknolojik gelişmeler kişisel ve sosyal hayatı son derece kolaylaştırmaktadır. Bugün kullanılan her bir teknolojik cihaz kolaylıkla dünyanın bir ucuna bağlanma olanağı sunmakta, milyarlarca veriye birkaç saniyede ulaşma olanağı tanımaktadır. Ancak çokça faydalı yanı olmakla beraber teknolojinin birçok olumsuz tarafından da söz edilebilir. Nitekim teknolojinin olumsuz etkilediği alanların başında özgürlükler gelmektedir.

Siyasal iktidarlar internet, akıllı cihazlar, arama motorları, küresel konumlandırma sistemi (*global positioning system*) (*GPS*), *WeChat*, *Facebook* gibi sosyal medya uygulamaları ve algoritmik araçlarla elde ettiği yeni gözetleme teknikleri sayesinde her geçen gün denetim ve kontrol mekanizmalarını geliştirerek hayatın her alanına nüfuz etmektedir. Teknoloji, denetim ve kontrolü sağlayan aracın ötesine geçip artık kişi davranışlarını şekillendiren temel bir iktidar aracı haline gelmektedir. Siyasal iktidarlar yeni teknolojiler sayesinde kişileri kesintisiz olarak izleyebilmekte, dinleyebilmekte, takip edebilmekte ve hatta biçimlendirebilmektedir. Orta Çağ'ın panoptikonu bugün çok daha gelişmiş bir biçimde ve pek de kendini hissettirmeden teknolojiyle ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak, siyasal iktidarlar elde ettikleri olanaklarla çoğunlukla güvenlikçi politikaları ön plana çıkarırken kişi özgürlükleri daha da tehdit edilir hale gelmektedir. Nitekim yaklaşık elli yıl önce Eric Fromm bireyselleştirilmiş özgür insanı, özgürlüğünü çeşit çeşit diktatöre teslim etmeye doğru giden ya da kendisini makinenin küçük çarkına dönüştürmüş, bir robot haline gelerek bu özgürlüğü yitirmek yönünde ilerleyen bir varlık olarak tasvir etmekteydi.⁶

Odak noktanın “teknoloji” olduğu bu çalışmada, özgürlük ve güvenlik kavramları arka planında bir olgu olarak teknolojinin özgürlükler ve güvenlik için ne anlama geldiği/gelebileceği aktarılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda çoğunlukla teknolojinin özgürlükler üzerindeki olumsuz etkileri ön plana çıkarılacaktır. Aynı zamanda arka planda teknolojinin güvenlikçi politikalara elverişli zemini hazırlayan tehlikelerine değinilecektir. Özgürlük, temel olarak ‘asli’ ve ‘hassas’ bir alan; güvenlik argümanı ise (siyasal iktidarlar lehine) özgürlükler açısından güvenceden öte bir ‘tehlike’ olarak sunulacaktır. Dolayısıyla teknolojinin içinde barındırdığı riskler ışığında, güvenlik arayışındaki devletlerin, vatandaşların özgürlüklerini devamlı olarak sınırlamak zorunda olduğu ‘inanca’ ve özgürlük ile güvenlik

⁵ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları* (Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları 1994) 25.

⁶ Erich Fromm, *Özgürlükten Kaçış* (Şeyma Yeğın, 4. Baskı, Payel Yayınları 1996) 15.

arasında bir dengeyi tutturulması gerektiğine dair ‘mite’ ihtiyatla yaklaşılacaktır. Zira özgürlük ve güvenlik arasında bir denge mitinin kabulü, teknoloji çağında her türlü otoriter güvenlik önleminin kapısını aralama tehlikesini içinde barındırır ve böylece güvenliğin otoriter rejimlerde tüm ilke ve değerler üstüne çıkarılmasının zeminini hazırlar.⁷

Özgürlük, bu çalışmada kişinin devlet otoritesini kullananlar dahil, diğer kişiler tarafından baskıcı kısıtlamalara maruz bırakılmadan kendi tercihlerine göre düşünme, kendini ifade etme ve serbestçe hareket edebilme hakkına sahip olması, bir şeye zorlanmaması, iradesi dışında yönlendirilmemesi, tehdit veya tahrik edilmemesi, baskılanmaması, dayatmaya maruz kalmaması veya manipüle edilmemesi⁸ olarak ele alınacaktır. Keza kişinin tamamen ve sınırsız ölçüde bağımsız olmadığı, hukukun ve kanunun hakimiyeti altında olduğu, bir başkasının keyfi bir kararıyla zorlanamayacağı ve kimsenin iradesine tâbi olmadığı⁹ şeklindeki özgürlük anlayışı da kabul edilmekle birlikte; kişinin iç dünyasını özgürlüğün dışında bırakan ve özgürlüğü, yalnızca kişiler arası ilişkilerle sınırlayan¹⁰ bir yaklaşım benimsenmeyecektir. Çünkü siyasal iktidarlar, artık bilişim teknolojisi ve biyoteknoloji alanındaki gelişmeler sayesinde doğrudan kişinin iç dünyasına müdahale edebilecek ve özgür iradeyi baskı altına alabilecek kapasiteye ulaşmaktadır. Bu yönüyle kişinin toplum içerisinde sahip olduğu bağımsızlık, inisiyatif ve hatta mahremiyet alanı olarak görülen özgürlük¹¹ çeşitli tehlikelere açık hale gelmektedir. Bu yönelimde kişiler modern zamanlarda açıkça baskılanır ve manipüle edilir hale getirilmiş, düşünce ve ifade özgürlüğü büyük bir tehlike altına girmiştir. Fromm’un belirttiği gibi, son yarım yüzyılda insanın bir robot haline gelmesi için uygun koşullar ve gerekli nedenler varlıklarını sürdürmekle kalmamış, büyük ölçüde artmıştır.¹² Zira siyasal iktidarlar toplumun kılcal damarlarına ve ana arterlerine nüfuz ederek bakılan bütün internet sayfalarını, yapılan bütün görüşmeleri, bir başkasına gönderilen bütün mesajları, *Google* gibi arama motorlarında aratılan bütün kavramları yutmakta, sonra da hayal bile edilemeyecek kadar sınırsız bir güç sayesinde her gün milyarlarca filtreleme sonucunda elde edilen bu bilgileri, devasa gizli depolarda sonsuza dek saklamaktadır.¹³ Bütün bunlar değişen iktidar anlayışı ve teknolojik gelişimin bütünleşmesiyle ortaya çıkan yoğun güvenlikçi politikaların artması ve kişi özgürlüklerinin sınırlandırılması anlamına gelmektedir.

Bu çalışmada modern zamanlarda teknolojiye dayanan siyasal iktidarların özgürlükleri daha önce akla gelmeyen yeni yöntemlerle sınırlandırma olanaklarını anlamak ve anlamlandırmak için sınırlı olarak gözetlemenin siyasal iktidarlar için neyi ifade ettiği ele alınacak, ardından Foucault’un “modern iktidarın diyagramı” veya “siyasal bir teknoloji”

⁷ Mark Neocleous, ‘Güvenlik, Özgürlük ve Denge Miti’ içinde Zafer Yılmaz (ed), *Güvenlik, Şiddet ve Savaş* (Gül Çorbacıoğlu ve Ersin Embel, Dipnot Yayınları 2012) 20.

⁸ Soman Butler, *Özgür Toplumun Temelleri* (Hakan Şahin, Liberte Yayınları 2016) 21, 12.

⁹ Attila Yayla, *Özgürlük Yolu: Hayek’in Sosyal Teorisi* (Turhan Kitabevi 1993) 22, 32.

¹⁰ Friedrich A Von Hayek, *The Constitution of Liberty* (University of Chicago Press 2011) 60.

¹¹ İbrahim Ö Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku: İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine Bir İnceleme* (3. Baskı, Afa Yayınları 1996) 11.

¹² Fromm (n 6) 15.

¹³ Julian Assange and others, *Cypherpunks: Freedom and the Future of the Internet* (OR Books 2012) 4.

dediği panoptikon olgusu ve modern panoptikonlar olarak algoritmalar incelenecektir. Ardından bilişim teknolojisi ve biyoteknolojinin ortaklığıyla gelişen teknolojilerin *data diktatörlüğünü* doğurup doğurmayacağı olasılığına bakılacaktır. Son olarak dijital teknolojiler ve bunların sunduğu kontrol ve denetim olanaklarının ifade ve düşünce özgürlüğü, dolaşım özgürlüğü, kişisel verilerin korunması ve özel yaşamın gizliliği bakımından ne anlam ifade ettiğine/edebileceğine, bu hakları sınırlandırıp sınırlandırmadığına bakılacaktır. Bu çalışmada teknoloji ve özgürlüklerle ilgili belirtilen olguların kesinliği veya mutlaklığı ileri sürülmeyip teknolojik gelişim ve yöneliminin temel hak ve özgürlükler için gerçekleşmekte olan veya gelecekteki olası tehlikelerine dikkat çekilmektedir.

I. GÖZETLEME

Siyasal iktidarlar başta olmak üzere, esasında tüm iktidarlar olanakların el verdiği ölçüde gündelik olanın öngörülebilir olmasını amaçlar. Kişilerin hareketlerini öngören ve onları kendine göre şekillendirme amacı güden bir iktidar, teknolojinin sunduğu gözetleme mekanizmasıyla bu hedefine çok daha hızlı, etkili ve kuşatıcı bir şekilde ulaşabilir. Siyasal iktidar veya onun cisimleşmiş biçimi olarak devlet, kişilerin açıkça görülebilir olmasını sağlayan cihazlar sayesinde gözetim yeteneğini elde etmiştir. İktidarın yeni tipi kişileri aralıksız ve mükemmel bir şekilde dağıtarak kontrol etme olanağı sunmaktadır.¹⁴

Kontrol ve denetim kapasiteleri teknolojik ilerlemeler sayesinde her geçen gün siyasal iktidarların lehine gelişmekte, her alanda kayıt altına alınan kişiler çeşitli araçlarla yalnızlaştırıldıkları dünyada denetim ve kontrol altına alınmaktadır. Denetim ve kontrolün ilk akla gelen tekniği ise gözetlemedir.

Gözetleme, modern zamanlarda iktidarlar için iki fenomene karşılık gelir: İlk olarak gözetleme, kendileri hakkında bilgi toplanan kişilerin eylemlerini yönetmek üzere kullanılan şifrelenmiş bilgi birikimine işaret eder. Bu faaliyet rastgele oluşturulmuş salt bir bilgi yığını değil, esasında bilginin amaca yönelik olarak sistematik bir depolanmasıdır. Gözetlemenin ikinci anlamı ise özel olarak bazı kişilerin eylemlerinin bunların üzerinde otorite kuran mekanizmalar tarafından özel olarak doğrudan izlenmesidir.¹⁵ Sistematik olarak kayıt tutma, istatistikleri ayrıntılı hale getirme ve bilginin şifrelenmesi kişi davranışlarının düzenlenmesini ve sistematik bir şekilde koordine edilmesini sağlar. Diğer taraftan kişilerin veya toplulukların sürekli olarak bir ‘göz’ tarafından izlenmesi başlı başına bir baskı aracı anlamına gelir. Çünkü teknoloji sayesinde karşısındaki kitleye oranla neredeyse her şeyi bilen, her yerde olan ve her şeye gücü yeten siyasal iktidar giderek iktidarını pekiştirmektedir. Toplumu denetim altına almak için de onu gözetim toplumuna dönüştürmektedir.¹⁶ Nitekim bir toplum, gözetimin esas unsuru olan ‘göz’ ile inşa edildiğinde kimsenin o gözden kaçması mümkün değildir. Çünkü

¹⁴ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu* (Mehmet Ali Kılıçbay, 4. Baskı, İmge Kitabevi 2013) 264.

¹⁵ Giddens (n 3) 21, 25.

¹⁶ Barış Çoban, ‘Gözün İktidarı Üzerine’ içinde Barış Çoban ve Zeynep Özarslan (ed), *Panoptikon: Gözün İktidarı* (2. Baskı, Su Yayınları 2016) 119.

‘göz’ baskıdır. Diğer bir anlatımla ‘göz’ iktidara özünde yatan gizliliği veren, onun bütün topluma nüfuz etmesini sağlayıp aynı zamanda toplumun ona nüfuz etmesini engelleyen ve onu belirsiz kılan gizemdir.¹⁷

Gözün oluşturduğu gözetleniyor olma duygusu, teknoloji çağında aynı zamanda birer izleme aracı haline gelen *Google, Yandex, Facebook, WeChat, GPS* gibi uygulamalarla farklı bir denetim ve kontrol mekanizması haline gelmiştir. Gözetleme mekanizmalarının ileri düzeyde geliştiği siyasal iktidarlarda, kontrol ve denetimi aşarak kişilerin biçimlendirilmesini ifade eden iktidarın ‘dönüştürücü kapasitesi’ veya iktidarın toplum üzerinde ‘nüfuz edebilme kabiliyeti’ her geçen gün artmaktadır. Örneğin Kuzey Koreli vatandaşların tüm eylemlerinin yanı sıra beyin faaliyetlerinin, duyu ve düşüncelerinin biyometrik bir bileklikle kayıt altına alındığı gelişmiş bir totaliter rejim ileri düzey bir gözetim toplumunu ifade edebilir. Diğer bir anlatımla insan beyninin daha da kavranır hale geldiği, tarihte ilk defa düşüncenin okunabildiği, biyometrik sensörün bir Korelinin, liderin resmine bakarken ne hissettiğini (nefret, sıkıntı, telaş, mutluluk, huzur vb.) kayıt altına aldığı/alabildiği bir rejim zikredilen gözetim toplumunu tasvir edebilir.¹⁸

Gerçekten siyasal iktidarlar sahip olduğu teknolojiler sayesinde topyekûn olarak toplumun kontrolünü sağlamada çok önemli avantajlar elde etmektedir. Geleneksel iktidarlar teknolojik olanakların elvermemesi sebebiyle kişi davranışları üzerinde onların yaşamlarına derinden müdahale edecek bir güç ve nüfuzdan yoksunken siyasal iktidarlar, modern zamanlarda sahip olduğu teknolojik gelişmişlik sayesinde gündelik yaşamın en mahrem kısımlarını bile muazzam derecede etkileme gücüne erişmektedir.¹⁹ Örneğin bir akıllı telefon diğer bilgilerin yanında kişilerin güncel konumunu bildirmekte, kişisel e-postaları, mesajlaşmaları, fotoğrafları, kişisel notları, en gizli bilgileri açığa çıkarmaktadır. Akıllı bir telefon ve uygulamaları aynı zamanda kişileri dinlemek isteyenlerin adeta mikrofonu olmaktadır. Kişilere eşlik eden bu türden dijital cihazlar, fark ettirmeden sonu gelmez enformasyon akışı sağlamaktadır.²⁰ Siyasal iktidarın giderek artan bir şekilde toplum üzerindeki denetim ve tahakkümünü pekiştiren teknolojik avantaj, aynı zamanda özgürlük alanlarının daralması anlamına gelmektedir. Nitekim Jullian Assange internetin, eldeki en önemli özgürleşme aracı olarak totaliterliğin bugüne dek görülmedik düzeyde en tehlikeli yöntemi haline geldiğini ve insan uygarlığı için devasa bir tehdit haline geldiğini belirtmektedir.²¹

II. PANOPTİKON

Panoptikon kavram olarak, “*pan*” ve “*opticon*” kelimelerinden türetilmiştir. *Pan* bütün anlamına gelirken, *opticon* ise gözetlemek, gözlemek, izlemek anlamına gelmektedir.

¹⁷ Elias Canetti, *Kitle ve İktidar* (Gülşat Aygen, 6. Baskı, Ayrıntı Yayınları 2014) 314, 316.

¹⁸ Yuval Noah Harari, *21. Yüzyıl İçin 21 Ders* (Selin Sıral, 4. Baskı, Kolektif Kitap Yayınları 2019) 73.

¹⁹ Giddens, (n 3) 19.

²⁰ Stefan Aust and Thomas Ammann, *Dijital Diktatörlük: Kitleli Gözetim, Verilerin Kötüye Kullanımı ve Siber Savaş* (Erdoğan Yücel ve Hasan Yılmaz, 3. Baskı, Hece Yayınları 2018) 11–12.

²¹ Assange and others (n 13) 1.

Panoptikon ise bu iki kelimenin birleşimiyle ve amacına uygun olarak “bütünü gözetlemek” anlamında kullanılmaktadır.²² Faydacı bir felsefeye sahip Jeremy Bentham ile özdeşleşen panoptikon,²³ tasarım olarak ilk bakışta merkezinde bir kulenin ve çevresinde dairesel hücrelerin yükseldiği; hücrelerin bir kuleye bakan, bir de içeriye ışığın girmesini sağlayan iki penceresinin olduğu; çevredeki dairesel binayı oluşturan hücrelerin aynı zamanda içteki kuleye baktığı bir mimaridir. Diğer bir anlatımla, panoptikon görülmeden gözetlemeyi olanaklı kılan, sürekli görmeye ve hemen tanımaya olanak veren, hücrelere yerleştirilen metal tüpler sayesinde en küçük fısıltıyı bile gözetleyene duyma olanağını veren mekânsal yapıdır.²⁴ Bu mimaride gözlenenler, kuledeki gözetleyen tarafından izlenip izlenmediklerini bilemedikleri için her an gözetleniyormuşçasına davranışlarını kontrol etmek zorunda kalmaktadır. Arzulanan şey, hücredekinin mümkün olduğunca her an gözetlendiğini düşünmesi ya da gözetlenip gözetlenmediğinden emin olamaması ve sürekli göz hapsi hissine maruz bırakıldığına inandırılmasıdır.²⁵ Bu mimaride görülmeden gözetleme yönteminin tercih edilmesindeki temel amaç, gözetleyicinin kulede olmaması durumunda dahi, kişide gözetlendiği hissini uyandırılmasıyla kişinin kendini sürekli olarak var olan otoritenin istediği şekilde kontrol etmesidir.²⁶ Bu nedenle panoptikonu sadece bir mimari tasarım olarak görmemek gerekir.

Panoptikon, siyasal iktidarın teknolojik ilerlemeyle elde ettiği denetim ve kontrol gücünü anlatan bir metafor olarak ele alınabilir. Panoptikon, Bentham’ın fabrikadan hastaneye, tımarhaneden hapisaneyeye hayatın her alanında görmek istediği her yerde olan iktidar biçimidir. Bu yönüyle panoptikon siyasal iktidarın gözetleme kabiliyetini gösteren bir metafordur. Panoptikon, bedenin yönetimine dayanan ve nispeten güçsüz siyasal iktidar ile karakterize edilen yönetim anlayışından aklın disipliniyle toplumun denetim ve gözetim altına alındığı ve yeni merkeziyetçi yönetim anlayışına geçildiği düzenin simgesidir.²⁷ Nitekim Samuel panoptikon ile aynı zamanda -mimaride basit fikir yoktur tezini doğrular tarzda dönemin merkeziyetçi yönetim anlayışının resmini çizmiştir.²⁸ Dolayısıyla panoptikonu ne 18.

²² Gizem Özdel, ‘Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği ve “Panoptikon” ile “İktidarın Gözü” Göstergeleri,’ (2012), 2[1], Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 22, 23.

²³ Panoptikon, esasında Jeremy Bentham’ın kardeşi, Samuel’in 1780’de Rusya’ya gidip Prens Potemkin için birçok işinin daha verimli çalışmasını sağlamak üzere merkezden denetim olanağını sağlayan mimarinin adıdır. Jeremy, 1786’da ağabeyi Samuel’i ziyaret ettiği esnada, onun yaptığı eserin büyüüne kapılarak bunun sadece işçi verimliliğini arttırmada kullanılabilecek bir gözetim evi değil; aynı zamanda hapsane, tımarhane, okul, fabrika olarak da kullanılabileceğini düşünür. Bu amaçla İngiltere’ye babasına mektuplar göndererek planını uygulamaya koymak üzere işe koyulur. Panoptikonun kökeni için bkz Catherine Pease-Watkin, ‘Bentham’ın ‘Panoptikon’u ve Dumont’un ‘Panoptique’i’ içinde Barış Çoban ve Zeynep Özarslan (ed), *Panoptikon: Gözün İktidarı* (Barış Çoban, 2. Baskı, Su Yayınları 2016) 78.

²⁴ Jeremy Bentham, ‘Panoptikon ya da Gözün İktidarı’ içinde Barış Çoban ve Zeynep Özarslan (ed), *Panoptikon: Gözün İktidarı* (Barış Çoban, 2. Baskı, Su Yayınları 2016) 12–16.

²⁵ Bentham (n 24) 13.

²⁶ Özdel (n 22) 24.

²⁷ Simon Werret, ‘Potemkin ve Panoptikon: Samuel Bentham ve Onsekizinci Yüzyıl Rusyası’nda Mutlakiyetçi Mimari’ içinde Barış Çoban ve Zeynep Özarslan (ed), *Panoptikon: Gözün İktidarı* (Barış Çoban, 2. Baskı, Su Yayınları 2016) 88.

²⁸ Werret (n 27) 107.

ve 19. yüzyıllarda kalmış salt bir mimari ne de hayali bir yapı olarak görmek gerekir. Foucault'un belirttiği gibi panoptikon "... ideal biçime getirilmiş olan bir iktidar mekanizmasının diyagramıdır... (O) şeması hiç silinmeden ve özelliklerinden hiçbirini kaybetmeden toplumsal bünyenin içinde yayılmaya yönelmiştir... (ve) her tür özel kullanımdan kopartılabilen ve koparılması gereken siyasal bir teknoloji ..."29 biçimidir. Bir dönemin merkeziyetçi devlet anlayışını gösteren mimari, bugün teknolojik panoptikona, yani teknolojik bütüncül gözetlemeye dönüşmüştür. Gerçekten de artık neredeyse bütün yaşam alanları çeşitli izleme teknolojileri ve gözetleme teknikleriyle kontrol edilmektedir.³⁰ Günümüzde kitlelerin kontrolü modern panoptikonlar olan sistematik bilgi ve belge yönetimi; görsel, yazınsal ve işitsel veri depolaması ve türlü gözetleme teknikleri, diğer bir ifadeyle algoritmalar ile sağlanmaktadır.

III. MODERN PANOPTİKONLAR: ALGORİTMALAR

George Orwell gözetim toplumunu, insanların sürekli olarak bir televizyon ekranı ile gözetlendiği, herkesin ya da en azından gözetlenmeyi gerektirecek kadar önemli olan kimselerin aralıksız olarak denetim altında tutulduğu ve siyasal iktidarın isteklerine boyun eğdiği ve her konuda düşünsel bir birliğin sağlandığı bir toplum olarak tasvir etmiştir.³¹ Ancak günümüzde dijital teknolojilerin sunduğu gözetim, veri depolaması ve analiz olanaklarının yanında Orwell'in sunmuş olduğu tablo zayıf kalmaktadır. Okyanusya'daki siyasal suçlar polisinin elinde kişileri yalnızca evlerine kadar izleyebileceği büyük tele-ekranları vardı. Büyük biraderin gözü, bugünün hem mikrofon hem kamera özelliği bulunan bir dizüstü bilgisayar veya akıllı telefonu tarif etmekteydi.³² Günümüz modern dünyası için çok önemli anlamlar arz eden bu öngöründe, kişi duygu ve düşüncelerinin tespit edilmesi, zihinsel süreçlerin kontrol edilmesi gibi teknikler günün koşullarında doğal olarak düşünülmemiştir. Bugün bunları olanaklı kılan teknolojiler geliştirilmektedir. Bunlardan birisi de görülmeden gözetlemeyi olanaklı kılan bir modern teknolojik panoptikon, bir nevi bu teknolojilerin altyapısı olan algoritmalarlardır.

Algoritma, belli bir problemi çözmek veya belirli bir amaca ulaşmak için tasarlanan en kısa ve hızlı yol olarak tanımlanabilir.³³ Algoritmalar sayesinde, farklı bilgi kaynaklarına dayanılarak elde edilen prensiplerin benzer durumlara uygulanmasıyla doğru sonuca en kısa yoldan nasıl varılacağı tespit edilmektedir.³⁴ Hali hazırda pek farkında olunmasa da algoritmaların fazlasıyla kişisel ve sosyal hayata girdiği gözlemlenmektedir. Uzmanlar, küresel

²⁹ Foucault (n 14) 302, 305.

³⁰ Lida Yumiko, 'Technological Panopticon and Totalitarian Imaginaries: The "War On Terrorism" As a National Myth in The Age of Real-Time Culture' 1, 4.

³¹ George Orwell, *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* (Nuray Akgören, 26. Baskı, Can Yayınları 2010) 180.

³² Aust and Ammann (n 20) 10.

³³ <https://ddyo.firat.edu.tr/news-detail/12477>, Erişim Tarihi: 13.06.2023.

³⁴ Sinan Okur, *Otonom Araçlarda Sözleşme Dışı Hukuki Sorumluluk: Yapay Zekâ Sorumluluk Doktrinine Mukayeseli Bir Katkı* (Adalet Yayınevi 2021) 49.

dünyada algoritmaların etkisinin artacağını ve çok daha önemli hale geleceğini belirtmektedir.³⁵ Örneğin bilgisayar kodları birer algoritmadır. İnternet, algoritmalara bağlı olarak çalışmakta ve tüm çevrimiçi aramalar onlar üzerinden gerçekleştirilmekte, e-postalar yönlendirildiği adrese algoritmalar sayesinde ulaştırılmaktadır. Benzer şekilde akıllı telefon uygulamaları algoritmalarından başka bir şey değildir. *GPS* sistemleri algoritmaları kullanarak kişileri A noktasından B noktasına ulaştırmakta, internet sayfalarında karşılaşılan materyaller algoritmalar aracılığıyla sunulmaktadır. Yine günümüzde çoğu finansal işlem ve hesaplamalar algoritmalar tarafından gerçekleştirilmektedir. Algoritmalar cihazların sesli komutlara yanıt vermesine, yüzleri tanımasına, fotoğrafları sıralamasına ve arabaların kullanılmasına yardımcı olmaktadır.³⁶ Hatta son dönemlerde kendi kendine öğrenen ve tek başına programlama yapabilen algoritmalar geliştirilmektedir.³⁷ Kısaca, algoritmalar kişisel ve toplumsal hayatın her alanında görülmektedir.

Hayatı bu denli kolaylaştıran algoritmaların olumsuz yönleri olabilir mi? Örneğin, algoritmalar özgürlükler için ne anlam ifade ediyor? Bunların kişi hayatı, hukuk, sosyal ve siyasal bilimlerde doğurabileceği olumsuz sonuçlar olabilir mi? İktidarlar, işverenler bunları kötü amaçlarla kullanabilir mi? Bilim dünyasında meydana gelen gelişmeler bu sorulara dair kuşkuları doğurmaktadır. Özellikle bilişim teknolojisiyle biyoteknolojinin örtüşen alanlarda kurduğu ortaklıklar tedirgin edici niteliktedir. Örneğin *Google*'ın ürettiği (artık pek de yeni olmayan) *Google Glass* ile *Ohio State University*'den bir grup araştırmacının geliştirdiği algoritmaların kurabileceği ortaklık bu türdendir. Bilim insanlarının uzun zamandır insanların yalnızca altı temel duyguyu ayırt edebileceğine inanmaktaydı: Mutluluk, üzüntü, korku, öfke, sürpriz (şaşkınlık) ve öğrenme. Ancak, *Ohio State Üniversitesi*'den bir grup araştırmacı, geliştirdikleri algoritmaların sevindirici sürpriz (*happy surprise*) ve öfkeli korku (*angry fear*) gibi çok çeşitli bileşik duyguları içeren yirmiden fazla yüz ifadesini ve bunlara karşılık gelen duygusal durumları, ses tonunu ve yüz ifadelerini tanımlayabildiğini belirtmektedir. Yüz tanıma yazılım programı, altı temel duygunun tanımlanmasında yüzde 96,9'luk; bileşik duygular durumunda ise yüzde 76,9'luk doğruluk oranı elde etmektedir.³⁸ Bu teknoloji, bilişsel bilim insanları tarafından beynin duygusal evrelerini şekillendiren genleri, kimyasal bileşikleri ve *nöronal* devreleri tanımlamak, otizm veya travma sonrası stres bozukluğu gibi bozuklukları teşhis etmek gibi faydalı amaçlarla kullanılabilir. Fakat diğer taraftan bunlar farklı

³⁵ Ben Schiller, 'Algorithms Control Our Lives: Are They Benevolent Rulers Or Evil Dictators?' <<https://www.fastcompany.com/3068167/algorithms-control-our-lives-are-they-benevolent-rulers-or-evil-dictators>>, Erişim Tarihi: 12.06.2023.

³⁶ Lee Rainei and Jenna Anderson, 'Code-Dependent: Pros and Cons of the Algorithm Age' <<https://www.pewresearch.org/internet/2017/02/08/code-dependent-pros-and-cons-of-the-algorithm-age/>>, Erişim Tarihi: 12.06.2023.

³⁷ Marco Zorzi, 'Self-Learning AI Emulates the Human Brain' <<https://erc.europa.eu/projects-figures/stories/self-learning-ai-emulates-human-brain.>>, Erişim Tarihi: 12.06.2023.

³⁸ Norberto Andrade, 'Computers Are Getting Better Than Humans at Facial Recognition' <<https://www.theatlantic.com/technology/archive/2014/06/bad-news-computers-are-getting-better-than-we-are-at-facial-recognition/372377/>>, Erişim Tarihi: 10.06.2023.

tehlikelere de işaret etmektedir. Çünkü algoritmaların duygusal durumu veya yüz ifadelerini tanımlayabilmesine paralel olarak, *Google Glass* birinin söylediği sözler ile o kişinin yüz ifadesi arasındaki tutarsızlıkları, çelişkileri tespit etme yolunda geliştirilmektedir. Bu gözlüklerle ileride bir kişinin yalan söyleyip söylemediği tam olarak tespit edilebilir.³⁹ Hatta yakın zamanda bilim insanları, düşünceyi sese dönüştüren bir cihaz geliştirmeye başlamışlardır. California Üniversitesinden araştırmayı yürüten bir çalışma grubu beyin faaliyetlerinin ilk kez sözlü ifadeye dönüştürüldüğünü belirtmektedir.⁴⁰ İnsanın duygularının tespit edilmesi bir yana, düşüncenin okunabilmesi istenmeyen sonuçlara yol açabilir.

California Üniversitesi'ndeki araştırma ekibi algoritmalar ile duyguları tespit etmek ve eş zamanlı olarak kullanıcının görüş alanındaki insanların duygusal ifadelerini okumak üzere tasarlanan bir uygulamasıyla mutluluğu, üzüntüyü, öfkeyi, tutarsızlığı tespit edebilmektedir. Gelişmiş yüz tanıma yazılımlarına paralel olarak, teknolojilerin laboratuvarlardan sonra gerçek hayata geçerek günlük hayatta yaygınlaşma olasılığı, herhangi bir *Google Glass* kullanıcısının belli duyguları basit bir şekilde öğrenilebilmesinin ötesinde anlamlar taşımaktadır. Zira bu yeni teknolojinin bir başka uygulaması sahte, aldatmaya yönelik bir eylemi veya duyguyu gerçek duygusal ifadelerden ayırt etmeyi olanaklı kılmaktadır. Başka bir ifadeyle, yeni yazılım karşındaki kişinin yalan söyleyip söylemediğini tespit edebilmektedir. Sonuç olarak, insanların yapamadığı ayrımları bilgisayarlar her geçen gün daha yapabilir duruma gelmektedir.⁴¹ Nitekim bu çalışmalarla ilgili olarak yayınlanan bir raporda, algoritmalara dayanan yazılımların kırk altı yüz hareketinden yirmisini eş zamanlı olarak tanımlamayı başardığı belirtilmektedir. Daha da etkileyici olanı, insanların yüzde 55'lik bir doğruluk oranına ulaşabilmesine karşın, algoritmaların, görsel koşulların sabit tutulduğu laboratuvar ortamlarında doğru/gerçek ifadeleri, yanlış/sahte ifadelerden yüzde 85'lik bir doğruluk oranıyla tespit etmiş olmasıdır.⁴² Bütün bu gelişmeler bilgisayarların gün geçtikçe insanlara karşı üstünlük kazandığına işaret etmektedir. Bilgisayarlar şimdi insanların neyi ve nasıl hissettiğini çözmekte ustalaşmaktadır. Bu ise özgürlüğün en mahrem alanlarından biri olan düşünce ve ifade özgürlüğünü tehdit etmektedir. Diğer bir yönüyle, bunlar iktidar merkezli güvenlikçi politikaların yapı taşları anlamına gelmektedir.

George Orwell'ın yarım yüzyıl önceki öngörülerine ek olarak, bugün insanın iç alemine ilişkin olan duyguları ve artık düşünceleri bir elektronik cihazın kamerasından veya insanın üzerine ya da bedeninin içine yerleştirilen ve biyolojik süreçleri bilgisayarlara aktarıp bilgi depolamasını olanaklı kılan biyometrik sensörler geliştirilmektedir. Şüphesiz bu durum, kişiler için (olumsuz anlamda) en hayati buluşlardan biri olabilir. Yeterli derecede güvenilir

³⁹ Andrade (n 38).

⁴⁰ Gopala K Anumanchipalli, Josh Chartier and Edward F Chang, 'Speech Synthesis From Neural Decoding of Spoken Sentences, *Nature*, Vol: 568, April, 2019', (2019) 568 *Nature* 493.

⁴¹ Andrade (n 38).

⁴² Marian Stewart Bartlett and others, 'Automatic Decoding of Facial Movements Reveals Deceptive Pain Expressions' <[https://www.cell.com/current-biology/fulltext/S0960-9822\(14\)00147-X?_returnURL=https%3A%2F%2Flinkinghub.elsevier.com%2Fretrieve%2Fpii%2FS096098221400147X%3Fshowall%3Dtrue](https://www.cell.com/current-biology/fulltext/S0960-9822(14)00147-X?_returnURL=https%3A%2F%2Flinkinghub.elsevier.com%2Fretrieve%2Fpii%2FS096098221400147X%3Fshowall%3Dtrue)>, Erişim Tarihi: 09.06.2023.

biyometrik veri ve bilgi işlem gücü elde edilebilirse, biyometrik sensörlerin elde edeceği veriler neyin arzu edildiğini, neyin düşünüldüğünü veya neye karar verileceğini tespit edebilir. Bir de biyoteknoloji ve bilişim teknolojisinin ortak devrimiyle elde edilen duygusal ve zihinsel aşamalara ilişkin verilerin insandan çok daha hızlı ve doğru işleyen büyük veri algoritmalarına sahip bilgisayarlara geçtiği düşünülürse otorite bilgisayarlara geçebilir.⁴³ Hatta bir teze göre, insan zihninin yeniden yapılandırma süreçlerinin tamamlanmasıyla insanlık için fevkalade değişim ve dönüşümler meydana gelebilir.⁴⁴

Algoritmalar her geçen gün kişisel ve sosyal yaşama girmekte ve birçok bilginin belirlenmesinde giderek daha önemli bir rol oynamaktadır. Arama motorları, büyük bilgi veri tabanlarında internette gezinmeye yardımcı olmakta, bunun da ötesinde kişileri yönlendirmektedir.⁴⁵ Örneğin *Amazon*, *Alibaba* kişilere ne alacağını söylemekte, *Netflix* ne izlenmesi gerektiğini önermekte, arabalar kendilerini park edebilmekte, *GPS* sistemleri seyahatleri yönlendirebilmektedir.⁴⁶ Benzer şekilde artık kasa görevlilerine ihtiyaç duyulmayan, dijital marketler insan hayatına yerleşmektedir.⁴⁷ Bütün bunlar sadece bir başlangıç, uzmanlar gelecek yıllarda daha ileri teknolojilerin ana akım haline geleceğini belirtmektedir.⁴⁸ Bu yönelimde Harari'ye göre muhtemelen 2050'li yıllarda, şimdikinden çok daha fazla gelişmiş olacak olan biyometrik sensörler ve büyük veri algoritmalarına güvenilerek bunların sunduğu çözüm önerileri sorgusuz kabul edilebilir.⁴⁹ Kişiler karar verecek, ancak bu karar büyük olasılıkla kişinin özgür iradesini zayıflatan veya zorlayan bir süreç dahilinde olabilir. Gerçekten günümüzde bile bilinmeyen bir adrese gidildiğinde veya trafik durumu merak edildiğinde, zihinsel ezberlerden ziyade cep telefonu uygulamalarına, *GPS* sistemlerine, yani algoritmalara başvurulmaktadır. Algoritmaların yönlendirmesi karşısında karar onlara bırakılmaktadır. Ancak karar verme unsurunu teknolojiye devretmenin bir bedeli olabilir.⁵⁰ Algoritmalara bağlı bir yaşam tarzı öncelikle kişi hayatı ve zihni üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilir.⁵¹ Algoritmalara koşulsuz bir şekilde bağlanan ve güvenen bir zihin ilerleyen

⁴³ Harari (18) 60.

⁴⁴ Harari'ye göre yeni teknolojilerin hayatın içine mutlak bir şekilde girmesiyle geçmişte *Neandertaller*'de gerçekleşen türün yok olması gibi bir durum olmasa da *Homo Sapiens* türü zihinsel olarak temelden dönüşebilir ve sonuç olarak *Homo Sapiens*'in kavrayamayacağı yepyeni bir süreç başlayabilir. Yuval Noah Harari, *Homo Deus: Yarının Kısa Bir Tarihi* (Poyzan Nur Taneli, 16. Baskı, Kolektif Kitap Yayınları 2018) 58.

⁴⁵ Tarleton Gillespie, 'The Relevance of Algorithms', in Tarleton Gillespie, Pablo J. Boczkowski, Kirsten A. Foot (eds), *Media Technologies: Essays on Communication, Materiality, and Society*, (Cambridge, MIT Press 2014) 167.

⁴⁶ Joel Delman, 'Are Amazon, Netflix, Google Making Too Many Decisions For Us?' <<https://www.forbes.com/2010/11/24/amazon-netflix-google-technology-cio-network-decisions.html?sh=545787a83470>>, Erişim Tarihi: 05.05.2023.

⁴⁷ <https://sputniknews.com.tr/20180122/amazon-kasa-ve-kasiyersiz-ilk-supermarketi-acti-1031911325.html>, Erişim Tarihi: 12.06.2023; <https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/e-ticaret/hepsiburada-turkiye-nin-ilk-akilli-ve-kasasiz-magaza-deneyimini-baslatiyor/675299>, Erişim Tarihi: 12.06.2023.

⁴⁸ Delman (n 46).

⁴⁹ Harari (n 18) 60–61.

⁵⁰ Delman (n 46).

⁵¹ Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde meydana gelen bir olayda teknolojiyle donatılmış akıllı bir evde, ev

zamanlarda karar verme, bağımsız düşünme yetilerinden uzaklaşabilir ve karar alma işini büyük oranda algoritmalara bırakabilir. Öte yandan yeni algoritmik alanlar doğabilir. Nitekim devasa veri tabanlarına dayanan algoritmalar bazı ülkelerde henüz tam olarak güvenilir bilgi vermese de adli vakalarda test edilmektedir.⁵² Şüphesiz bütün bu gelişmeler, iktidarlar, işverenler, teknoloji devleri için toplumun en mahrem alanlarına sızmada son derecede kullanışlı birer nüfuz edici araç olma anlamına gelmektedir. Muhtemelen otoriter siyasal iktidarların veya diğer bir iktidar odağının, toplumsal bilinç ve sağlam hukuksal bir temelden yoksun kitlelere karşı bu teknolojiyi kullanmak istemesi durumunda özgürlükler aleyhine, güvenlikçi politikalar lehine bir sonuç ortaya çıkacaktır. Çünkü kişi hiç olmadığı kadar içeriden kontrol edilmeye yetili hale gelmektedir.

IV. YAPAY ZEKÂ VE DATA DİKTATÖRLÜĞÜ

Yapay zekânın açıkça üzerinde görüş birliğine varılmış bir tanımı yoktur. Yapay zekâ en iyi şekilde, makineleri kullanarak insan veya hayvan bilişinin bazı yönlerine yaklaşmayı amaçlayan bir dizi teknik olarak anlaşılmaktadır.⁵³ Özgürlükler konusunda yapay zekâ devriminin salt daha akıllı ve daha hızlı bilgisayar teknolojilerinden ibaret olmadığını idrak etmek gerekir. Geçmiş dönem makineleri çoğunlukla fiziksel yetenekler konusunda insanla yarışabilirken insanlar bunlara karşı zihinsel üstünlüklerini koruyabilmekteydi.⁵⁴ Son zamanlarda yapılan araştırmalar insanların yapay zekâyâ karşı olan üstünlüğünün mutlak olmadığını ortaya koymaktadır.⁵⁵ Yapay zekâ (duyguları ve hatta düşünceleri anlamak dahil) zihinsel beceriler konusunda insanı geride bırakacak bir seviyeye doğru gitmektedir. Yakın zamana kadar insana özgü olduğu bilinen insanî sezgilerin aslında birer örüntü tanıma yetisi olduğu anlaşılmıştır. Yine karar verme yetisinin gizemli bir özgür iradeye değil, sinir sistemiyle ilgili işlemlere katılmakla görevli minik hücreler olan milyarlarca nörona bağlı olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, insan beyninin biyokimyasal algoritmalarının da mükemmel olmadığı ortaya çıkmıştır.⁵⁶ Bütün bu gelişmelerin özgürlüklerle bir bağlantısı olabilir mi? İnsanî bildiğimiz duyguların insana özgü olmadığını anlaşılması ve duyguların birtakım

sahibi yanlış bir anlaşılardan ötürü bir hafta boyunca dolaşım özgürlüğünden mahrum kalmıştır. Bkz <https://www.tamgaturk.com/asilsiz-bir-irkcilik-suclamasi-uzerine-amazon-akilli-ev-sahibi-adamin-kendi-evine-girmesini-engelledi/62753/>, Erişim Tarihi: 05.06.2023.

⁵² Elizabeth Dwoskin and Evelyn M Rusli, 'The Technology That Unmasks Your Hidden Emotions' <<https://www.wsj.com/articles/startups-see-your-face-unmask-your-emotions-1422472398>>, Erişim Tarihi: 08.05.2023.

⁵³ Ryan Calo, 'Artificial Intelligence Policy: A Primer and Roadmap', (August 8, 2017) 4, <https://ssrn.com/abstract=3015350>, Erişim Tarihi: 14.08.2023. Yapay zekâ (*artificial intelligence*) "... dijital bir bilgisayarın veya bilgisayar kontrollü bir robotun, genellikle akıllı varlıklarla ilişkilendirilen görevleri gerçekleştirme yeteneği..." olarak da tanımlanmaktadır. Brian Jack Copeland, 'Artificial Intelligence' Encyclopaedia Britannica <<https://www.britannica.com/contributor/BJ-Copeland/4511>>, Erişim Tarihi: 11.016.2023.

⁵⁴ Harari (n 18) 35.

⁵⁵ Octavio Diaz-Hernandez and Victor J. Gonzalez-Villela, 'Analysis of Human Intuition Towards Artificial Intuition Synthesis For Robotics' (2017) 1[1] *Mechatronics and Applications: An International Journal* 23, 37.

⁵⁶ Harari (n 18) 36.

cihazlar tarafından tanımlanabilmesi gerçekten özgürlüklerin sonu olabilir mi? Karar alma insana özgü bir yeti değilse, kişilerin karar alma süreçlerine müdahale edilebilir mi? İnsan tamamen denetlenip kontrol altına alınan bir varlık olabilir mi? Şu ana kadar iç alemine müdahale edilemeyen kişiler bağımsız ve özgür düşünebilme yetisini kaybedebilir mi? Düşünce ve ifade özgürlüğü, özel yaşamın gizliliği büyük bir tehlike altına girebilir mi? Bu ve bunun gibi sorular özgür insanı yakından ilgilendirmektedir.

Avrupa Dijital Haklar İcra Direktörü Joe McNamee bu sorulara bir cevap olarak yapay zekânın temel haklar alanında ifade özgürlüğünü sınırlayabileceğini belirtmektedir.⁵⁷ Gerçekten yapay zekâ sistemlerinin yaygın ve görünmez doğası, davranışları belirleme ve izleme yetenekleriyle birleştiğinde düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve özel yaşamın gizliliği üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilir. Öncelikle yapay zekâ ve algoritmaların ifade özgürlüğü üzerinde oto-kontrol veya oto-sansür yoluyla bir sınırlama veya müdahalesi akla gelebilir.⁵⁸ Zira kişiler gözetleniyor olmanın baskısı altında kendilerine bir kontrol uygulayabilirler. Sürekli gözetleniyor olma duygusu veya olgusu, örneğin kişinin siyasal iktidarı veya şirket yöneticilerini eleştirilebilecek bir konuda eleştirilemez hale getirerek ifade özgürlüğünü sınırlayabilir. Dolayısıyla gözetleme mekanizmaları başlı başına hak veya özgürlüğü sınırlayıcı bir araç haline gelebilir. Öte yandan siyasal iktidarların gözetleme mekanizmaları yüz tanıma, davranış analizi vb. tekniklerin gelişmesiyle özel yaşamın gizliliğini ihlal edebilir. Toplu gözetim veya şifrelenmiş bilgi yığını yoluyla verilerin toplanması, saklanması ve analizi kötüye kullanıldığında özel yaşamın gizliliğinin asli çekirdeğine dokunabilir. Bu bağlamda internet ve telekomünikasyon hizmet sağlayıcılarının, kullanıcıların iletişim içeriklerini, verilerini ve çevrimiçi etkinliklerini ve kimlik bilgilerini sürekli olarak toplamasını ve saklamasını zorunlu kılan yasal düzenlemeler ifade özgürlüğü ve özel yaşamın gizliliğine önemli ölçüde müdahale teşkil edebilir.⁵⁹ Kişinin internet ortamında veya bir akıllı cihazla sürekli olarak kayıt altında tutulduğuna dair bir algıyla yaşaması otomatik olarak kendisini sınırlamasına neden olabilir ve bir oto-kontrol meydana getirebilir.

Yapay zekâ sistemlerinde çevrimiçi araçlar tarafından oluşturulan ve kullanılan veriler başlı başına bir endişe kaynağı olarak görülebilir. Zira yapay zekâ, gizli olanı mevcut olandan giderek daha fazla türetebilmektedir. Yapay zekânın olanaklarından yararlanmak için devasa ölçülerde tespit edilen ve toplanan verilerin yasal sınırlar içinde toplanıp toplanmadığı, kullanılıp kullanılmadığı veya amacına uygun olarak kullanıldığının garantisi yoktur.⁶⁰ Örneğin birinin öğle yemeğini nerede yediği veya marketten ne satın aldığı gibi özgürce paylaşılan

⁵⁷ Rainie and Anderson (n 36).

⁵⁸ ARTICLE 19, 'Privacy and Freedom of Expression in the Age of Artificial Intelligence', 8, <<https://www.article19.org/wp-content/uploads/2018/04/Privacy-and-Freedom-of-Expression-In-the-Age-of-Artificial-Intelligence-1.pdf>>, Erişim Tarihi: 11.08.2023.

⁵⁹ ARTICLE 19, 'The Global Principles on Protection of Freedom of Expression and Privacy', 14 <<https://www.article19.org/data/files/medialibrary/38657/Expression-and-Privacy-Principles-1.pdf>>, Erişim Tarihi: 11.08.2023.

⁶⁰ Calo (53) 17.

bilgiler, son derece hassas nitelikte iç görümlere yol açabilir. Kişiler hakkında yeterli veriye sahip olan siyasal iktidarlar, şirketler ve yapay zekâya erişimi olan diğer kurumlar bu kişiler hakkında hayal edilemeyecek tahminlerde bulunabilir ve verileri işleyebilir. Tüketim alışkanlıkları, ziyaret edilen yerler ve kurulan arkadaşlıklardan kişilik profilleri çıkarılabilir. Dijital teknolojilere bu yönden bakıldığında siyasal iktidarların ve şirketlerin ellerindeki bu olanakların varlığından ve bilgisinden haberdar olan kişiler de kendilerine oto-kontrol uygulayabilir. Şu hâlde kişiyi başkalarının gözlerine karşı tamamen görünür kılacak olan bu teknolojiler özel yaşamın gizliliği, ifade ve düşünce özgürlüğü üzerinde olumsuz etkiler doğurabilir, bu özgürlükleri sınırlayabilir veya bunların özüne dokunabilir. Bu koşullar altında kişiler sürekli olarak neyi düşündüğünü neyi hissettiğini ifade ederken baskı altında kalacağı için doğasının gereği (örneğin siyasal iktidarlar, şirketler bakımından) daha az kabul edilebilir veya istenmeyen yönlerini gizleme ihtiyacı ortaya çıkabilir. Dolayısıyla kişinin bireysel kimliği, eylemlerinin yanı sıra düşünce ve duygularının sürekli olarak gözetleniyor olmasının baskısı altında biçimlendirilebilir. Bütün bunların siyasal iktidarlar için anlamı ise dönüştürücü kapasitesinin geleneksel iktidarlara kıyas götürmeyecek ölçüde artması ve aynı zamanda siyasal alanda güvenlikçi politikaları uygulamayı prensip edinen otoriter iktidarların isteyebileceği uygun bir ortamın ortaya çıkmasıdır. Kişilerin ne düşündüklerini kontrol edebilmek bu iktidarlar için bulunmaz bir araç olacaktır.

Bir metafor olarak düşünceleri çözmeye ve duyguları izlemeye hazır olan *Google Glass* gibi bir teknolojiyle bir iş görüşmesinin nasıl olacağını ya da ilk buluşmayı hayal etmek yeterlidir.⁶¹ Biyoteknoloji devrimi ve bilişim teknolojisi devriminin ortaklığıyla, kişinin iç alemiyle duygu ve düşüncelerinin ilk kez okunabilecek duruma gelmesi özgür iradenin, düşünce özgürlüğünün, ifade özgürlüğünün, özel yaşamın gizliliğinin özüne zarar verebilir. Daha önce bütün teknik, denetim ve kontrol mekanizmalarına rağmen insanın özgür iradeye sahip olduğu ileri sürebilmekteydi. Fakat insanın erişilmez denilen iç alemi, duygu ve son aşamada düşüncelerine dair verilerin (bir an için) otoriter bir siyasal iktidarın, yöneticinin eline geçtiği düşünülürse kişiler kendilerini, karar alma süreçlerine müdahaleden özgür iradenin ortadan kaldırılmasına kadar bir sürecin içinde bulabilir.

Gelinen aşamada sadece yüzleri ve sesleri tanımakla sınırlı kalmayan, aynı zamanda doğru ve yalan beyanları ayırt edebilen, düşüncelerin bir cihazla sese dönüştürülebildiği yakın bir gelecek hayal edilebilir. İnsan etkileşiminde bir devrime neden olacak bu senaryo aynı zamanda kişi özgürlükleri üzerinde ciddi sınırlamalar anlamına gelebilir. Genel olarak dijital teknolojiler özel hayatın gizliliği, kişisel verilerin korunması, düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü, dolaşım özgürlüğüne yönelik bir saldırı anlamına gelebilir. Yeni teknolojiler, kişiyi devlet makamlarına, pazarlamacılara, işverenlere ve etkileşim içinde olunan herkese karşı daha savunmasız kılan, eylemlerin izlenmesinden duyguların değerlendirilmesine kadar gözetim yeteneklerini son derece geliştiren bir olguya dönüşebilir. Gelecekte, yalnızca eylemlerin gizliliği değil aynı zamanda duygu ve düşüncelerin gizliliğini de ihlal edecek yeni bir teknoloji

⁶¹ Andrade (n 38).

dalgası ile karşı karşıya kalınabilir. Sadece nereye gidileceği, nelerin yapılacağı ve neyin alınacağı değil, aynı zamanda neyin hissedildiği ve düşünüldüğünün de saklanması zor olabilir.⁶²

Mutlakiyetçi yönetim anlayışı, teknolojinin bu denli gelişmediği dönemlerde bile birçok düşünür tarafından özgürlükler bakımından tehlikeli olarak ifade edilmiştir. Örneğin Alexis de Tocqueville halk eliyle oluşturulmuş mutlak, farklılaşmış, ılımlı, düzenli ve basiretli demokratik devlet iktidarını özgürlükler için büyük bir tehlike olarak görmüştür.⁶³ Benzer şekilde Guizot, özgürlüklerin önceki dönemlere oranla kayda değer derecede artmasına paralel olarak modern iktidarın her geçen gün giderek güçlenmesi arasındaki paradoksa işaret etmiştir. Çünkü siyasal iktidarın her geçen gün (potansiyel olarak) sınırsız iktidar haline geldiğini belirtmiştir.⁶⁴ Bugün, korkulan potansiyel siyasal iktidar modelinin çok daha donanımlı şekliyle karşı karşıya kalınmaktadır. Bir yönüyle, bilgilerin aslında kayıtlı hale getirilerek kimin kullanımına verildiğinin bilinmediği tek bir merkezde toplandığı ve kişisel bilgilerin sürekli olarak kaydedildiği, en ufak ayrıntının gözden kaçırılmadığı sistemlerin inşa edilebildiği dönemde algoritmalar çok daha hızlı bilgi akışı sağlamak ve daha önce hiç düşünülmeyen bir gözetim olanağı sunmaktadır. Tüm vatandaşların DNA taramasından geçirildiği, herkesin kişisel verilerinin kayıt altına alındığı ve gizlilik esasına uyulmadığı otoriter bir yönetim, teknolojik avantajlarıyla Nazi Almayasının uygulamalarını bile aratabilir. Böyle bir rejim, muhtemelen vatandaşların ne hissettiğini tespit etmek bir yana, neyi hissedeceğine ve düşüneceğine bile karar verebilecektir.⁶⁵ Bu olgu başlı başına düşünce ve ifade özgürlüğünü sınırlandırabilir veya önemli oranda hakkın özüne dokunabilir.

Bu bağlamda Çin'in 2014 yılında ilan ettiği sosyal kredi sistemi (*social credit system*)⁶⁶ bir yönüyle zikredilen gözetim toplumunun, temel hak ve özgürlüklerin güvencesiz kaldığı olası bir data diktatörlüğünün uygulamadaki en modern örneği olarak ele alınabilir. Nitekim Adrian Şahbaz tarafından *Freedom House* (Özgürlükler Evi) adına (sosyal kredi sisteminin de içinde olduğu) Çin'in kapsamlı sansür ve otomatik gözetim sistemlerini benimseyerek dijital

⁶² Andrade (n 38).

⁶³ John Keane, 'Despotizm ve Demokrasi: Sivil Toplum ile Devlet Arasındaki Ayrımın Kökenleri ve Gelişimi 1750-1850' içinde John Keane (ed), *Sivil Toplum ve Devlet: Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar* (Levent Köker, Yedi Kıta Yayınları 2004) 75-77.

⁶⁴ Mehmet Yetiş, 'Eşitlik Koşullarında Merkezileşme, Özgürlük ve Despotizm: Tocqueville Üzerine Bir İnceleme' (2005) 29[249] Mülkiye Dergisi 189, 191.

⁶⁵ Harari (n 18) 75. Teknolojinin bizatihi kendinden bir kötülük olmadığına dikkat çekmek gerekir. Buradaki tehlike, teknolojinin kişiler, şirketler ve özellikle de iktidarlar tarafından kötüye kullanılmasındadır. Yapay zekânın kontrolden çıkarak insanlara itaat etmeyeceğine dair endişe yanlış bir kanıdır. Bu kaygının esas kaynağı otoriter yöneticiler olmakla birlikte, büyük veri algoritmalarının hareket ve konuşmaları dışarıdan bir cihaz vasıtasıyla izlemek veya dinlemekle kalmayıp kişinin iç alemine sirayet eden mutlak gözetim rejimlerine sunacağı kayıtlardır. Harari (n 18) 73.

⁶⁶ Sosyal kredi sistemi Çinli vatandaşların sürekli olarak gözetlenmesini sağlayan ve onlara sergilemiş oldukları davranış ve tutumlar üzerinden bir vatandaşlık puanı kazandıran bir sistemdir. Bu sistemde vatandaşlar, sahip oldukları puanın yüksek veya düşük olmasına göre, hükümet tarafından ya ödüllendirilmekte ya da cezalandırılmaktadırlar. Neslihan Topcu, 'Orwell'ın 1984'ü Çin'de Gerçek Mi Oluyor? Sosyal Kredi Sisteminin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği' (2020) 3[2] İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi 684, 686.

otoriterliğe doğru ilerlediğini belirtmektedir.⁶⁷ Gerçekten sosyal kredi sistemi, olumlu yanlarının yanı sıra kişi özgürlüklerini kısıtlamak için her şeye gücü yeten teknolojiler tarafından yönlendirilen otoriter bir kitlesel gözetim projesi olarak da tasvir edilebilir.⁶⁸ Bu sistem çok sayıda amaca hizmet etmeyi amaçlayan devasa bir mekanizma olarak değerlendirilebilir. Zira sistemin amaçları arasında vatandaşların ve kurumların davranışlarını şekillendirmek de var. Batı toplumları, insanları iyi bir kredi sicili tutmaya motive etmek için finansal kredi puanlarını kullanırken Çin'in bu sistemi finans alanından sosyal yaşamın hemen hemen tüm alanlarına kadar geniş bir sahaya yayılmaktadır. Ayrıca Çin sistemi, yalnızca kişileri değil aynı zamanda topyekûn olarak işletmeleri, devlet kurumları ve sivil toplum kuruluşlarını da kapsamına almayı amaçlamaktadır.⁶⁹ Böyle bir sistem yoğun bir şekilde sistematik bilgi ve belge yönetimi, görsel, yazınsal ve işitsel veri depolaması ve türlü gözetleme olanağı sağlanmaktadır. Nitekim sistemin işleyişi son teknolojilere sahip şehirlerin her yerinde bulunan güvenlik kameraları ile insanların gözetlenmesine dayanmaktadır.⁷⁰

Bugünkü haliyle sosyal kredi sistemini basit bir mekanizma olarak düşünmek yanlış bir kanı olacaktır. Zira bu sistemle toplum mühendisliğine, kişinin şekillendirilebileceğine ve dönüştürülebileceğine inanılmaktadır.⁷¹ Sahip olunan milyonlarca kamera ve diğer teknolojik cihaz sistematik veri depolamasını sağlayarak resmi olarak belirtilen amaçları aşan bir kapasiteye ulaşabilir. Çünkü sosyal kredi sistemi aracılığıyla birlikte büyük ulusal veri ve yapay zekâ stratejileri, veriye dayalı sistemlerin yaygın kullanımını açıkça hedeflemektedir.⁷² Böylece sisteminin kişiler üzerindeki kontrolü daha sıkı bir şekilde gerçekleşecektir. Bu teknolojinin, denetim ve kontrolü sağlayan aracın ötesine geçip insan davranışlarını şekillendiren temel bir iktidar aracı haline gelmesi bir ütopya değil, olağan bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Çin devleti bu sistem sayesinde kişileri kesintisiz olarak izleyebilmekte, dinleyebilmekte, takip edebilmekte ve hatta biçimlendirebilmektedir. Bu bağlamda 2018 yılında Çin'de çıkarılan kapsamlı Siber Güvenlik Yasası da (*Cybersecurity Law*) sosyal kredi sisteminin bir tamamlayıcısı ve gözetim teknolojisinin bir basamağı olarak değerlendirilebilir. Yasa, tüm internet politikasını Çin Siber Uzay İdaresi (*Cyberspace Administration of China*) bünyesinde merkezileştirmekte ve ağ operatörlerinin ve sosyal medya şirketlerinin kullanıcılarının gerçek adlarıyla kaydedilme yükümlülüğünü getirmektedir.⁷³

Sosyal kredi sisteminin amaç ve olası sonuçları düşünüldüğünde siyasal iktidarın denetim ve kontrolün ötesinde kişileri ve toplumu biçimlendirme hedefinin de olduğu ileri sürülebilir. Zira izleme sürecinde kişilerin yapmış olduğu her şey puanlanmakta ve bu puanlama

⁶⁷ Adrian Şahbaz, 'The Rise of Digital Authoritarianism', <<https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2018/rise-digital-authoritarianism>>, Erişim Tarihi: 13.08.2023.

⁶⁸ Chris Fei Shen, 'Social Credit System in China' Digital Asia, Konrad Adenauer Stiftung 21, 21.

⁶⁹ Shen (n 68) 21.

⁷⁰ Topcu (n 66) 689.

⁷¹ Rogier Creemers, 'China's Social Credit System: An Evolving Practice of Control' (2018) SSRN Electronic Journal 1, 26.

⁷² Creemers (n 71) 26.

⁷³ Şahbaz (n 67).

sonucunda kişilere bir ödül veya ceza verilmektedir.⁷⁴ Ödül ve ceza sisteminin, kişilerin belli kalıplara girmesi sonucunu doğurma olasılığı yüksektir. Sistem puanlaması, kişinin elektrik faturalarını zamanında ödeyip ödemediği, kişisel ve adres bilgilerini sisteme doğru şekilde kaydedip kaydetmediği gibi verilere göre yapılmaktadır. Hatta olağan koşullarda zararsız bir şey olan alışveriş alışkanlıkları bile bir karakter ölçüsü haline gelebilmektedir. Çevrimiçi arkadaş seçimleri ve etkileşimleri de bir diğer ölçüttür. Örneğin 350'den 950'ye kadar olan puanlamada 600 puana ulaşıldığında *Alibaba* sitesinde olduğu sürece çevrimiçi alışveriş yapmak için 5.000 Yuan'a kadar kredi kullanılabilir. Yine 700 puanın üzerine çıkılması halinde bir belge sunulmadan bir Singapur seyahati için başvuru yapılabilir.⁷⁵ Bu sistemde vatandaşlık puanı düşük olan kişilere çeşitli yaptırımlar uygulanmaktadır. Örneğin dolaşım (seyahat) yasağı, kamu kurumlarına yapılan iş başvurularının reddedilmesi, çocuklarının özel okula erişiminin engellenmesi, sigorta ve kredi yasağı, gazetecilik gibi iş alanlarında çalışma yasağı, internet hızının düşürülmesi, restoranlara sınırlı erişiminin olması ve işçi alma engeli gibi müeyyideler uygulanmaktadır.⁷⁶ Nitekim yerel aktivistlerin hükümet politikalarına yönelik eleştirileri nedeniyle kara listeye alındıktan sonra dolaşım özgürlüklerinin kısıtlandığı ortaya çıkmıştır.⁷⁷ Ayrıca vatandaşlık puanı, sadece hükümet tarafından verilen ödül veya ceza şeklinde kendini göstermemektedir. Vatandaşlık puanı kişilerin aile, arkadaş ve diğer sosyal ilişkilerinde de sonuç doğurmaktadır.⁷⁸

Şu durumda siyasal iktidarın cisimleşmiş biçimi olarak modern devletlerin bile, belli bir ölçüde toplumun kılcal damarlarına sindiği, topluma topyekûn nüfuz ettiği dönemlerden insanın iç aleminin içine sızılıp ona dahi nüfuz edildiği bir rejim artık bir ütopya olarak görülemez. Otoriter rejimlerde devlet yöneticilerinin kendi gözetleme ve istihbarat tekniklerinin dışında, teknoloji devleri olan şirketler ve birer veri hazinesi konumundaki *Google*, *Facebook*, *WhatsApp*, *Alibaba*, *WeChat* gibi veri devleri ile kurabileceği bir ortaklık böyle bir rejimi inşa edebilir. Mutlakiyetçi yönetim anlayışının en modern versiyonu olan *data diktatörlükleri* inşa edilebilir. Geleneksel bürokratik kurumların, muhbirlerin ve kişiye dayanan istihbarat ağlarının öneminin azaldığı, teknolojinin asli söz sahibi olduğu bir dijital diktatörlük kurulabilir. Bu teknolojiler kolaylıkla demokrasileri bozmak için kullanılabilir.⁷⁹ Nitekim yakın zamanda Amerika Birleşik Devletleri'nde 8 Kasım 2016 tarihinde yapılan genel seçimlerde seksen yedi milyon *Facebook* kullanıcısının hesap bilgilerinin, *Facebook* gibi sosyal medya platformlarının kullanıcı bilgilerini değerlendirerek üyelerin psikolojik profillerini çıkaran bir veri analiz şirketi

⁷⁴ Topcu (n 66) 689.

⁷⁵ Rachel Botsman, 'Big Data Meets Big Brother as China Moves to Rate Its Citizens' <<https://www.wired.co.uk/article/chinese-government-social-credit-score-privacy-invasion>>, Erişim Tarihi: 14.06.2023.

⁷⁶ Katrina Yu, 'Big Brother Is Coming: Inside China's Plan to Rate Its 1.3 Billion Citizens' <<https://www.sbs.com.au/news/article/big-brother-is-coming-inside-chinas-plan-to-rate-its-1-3-billion-citizens/1k4aksf3z>>, Erişim Tarihi: 13.06.2023.

⁷⁷ Şahbaz (n 67).

⁷⁸ Creemers (n 71) 3.

⁷⁹ Şahbaz (n 67).

tarafından izinsiz bir şekilde, başkan adaylarından birinin lehine manipüle edilmek üzere kullanıldığı ortaya çıkmıştır.⁸⁰ Şirkete yönelik suçlama, kişi profillerinin tespit edilerek adaylardan birinin danışmanlık şirketine uygun politikaların geliştirilmesi için bilgi sızdırılması ve bunun sonucunda kişilerin karar alma süreçlerini manipüle ederek etkilemek olmuştur. İddia edilen bu olayda kişisel bilgilerin sızdırılması durumunda insana bir cihaz bile bağlamaya gerek duyulmadan, kişinin karar alma süreçlerinin manipüle edilebileceği görülmektedir. Dolayısıyla kişiler duygu ve düşüncelerin tespit edildiği bir durumda basit bir yöntemle bile bir tür yönlendirmelerle karşı karşıya kalabilir. Dahası, siyasal iktidarların kişinin zihin dünyasını okuyabilen biyoteknoloji ve bilişim teknolojilerinin verilerine ulaştığı olasılıkta çok daha tehlikeli sonuçlar meydana gelebilir. Böylece birçok temel hak ve özgürlüğün özüne dokunulabilir.

V. DİJİTAL TEKNOLOJİLER VE TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN SINIRLANDIRILMASI

Gelinen aşamada kişi özgürlüklerinin siyasal iktidarların ve uluslararası şirketlerin gözetim kapasitesi, veri kayıtları, algoritmalar ve yapay zekâ araçları özetle, dijital teknolojiler karşısında büyük bir tehlike altında olduğu şüphe götürmez. Diğer bir anlatımla rastgele bilgi yığını ve sistematik veri kaydı olanakları karşısında düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü, özel yaşamın gizliliği ve dolaşım özgürlüğü istendiğinde kolaylıkla sınırlandırılabilir ve hatta bu temel hak ve özgürlüklerin özüne⁸¹ dokunarak hakkı kullanıldığında amaçsız hale getirebilir.

Çin'deki sosyal kredi sistemi uygulamaları (kamu kurumlarına yapılan iş başvurularının reddedilmesi, çocuklarının özel okula erişiminin engellenmesi, internet hızının düşürülmesi, dolaşım özgürlüğünün sınırlandırılması) ile ABD'deki *Cambridge Analytica* olayı dijital teknolojilerin temel hak ve özgürlükler üzerindeki olumsuz örnekler olarak ele alınabilir. Çin uygulaması ve *Cambridge Analytica* olayı temel hak ve özgürlükler rejimindeki evrensel hukuk kurallarına aykırılıklar taşımaktadır. Zira Çin'deki sosyal kredi uygulamaları doğrudan hakkın özüne bir müdahale teşkil ettiği gibi, bunun yanı sıra ilgili hakları kullanılmaz hale getirici, Türk Anayasa Mahkemesinin ifadesiyle "*ciddi surette güçleştirici ve amacına ulaşmasını önleyici ve etkisini ortadan kaldıracı nitelikte*" görülebilir. Öte yandan her ne kadar Çin bir demokrasi ülkesi olmasa da ve yapılan uygulamalar yasal düzenlemelere dayanıyor olsa da bu uygulamaların meşru bir amaca yönelik olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Ayrıca bu uygulamaların açıkça ölçülülük ilkesine aykırı oldukları tespiti de yapılabilir. Zira bir sınırlamanın ölçülülük ilkesi bakımından geçerli olabilmesi için başvuru aracının sınırlama

⁸⁰ <https://www.dw.com/tr/5-soruda-facebook-veri-skandal%C4%B1/a-43055462>, Erişim Tarihi: 10.05.2023.

⁸¹ Hakkın özü, Özbudun'a göre "onun vazgeçilmez unsuru, dokunulduğu takdirde söz konusu hürriyeti anlamsız kılacak aslı çekirdeği" olarak tanımlanabilir. Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku* (19. Baskı, Yetkin Yayınları 2019) 115. Anayasa Mahkemesine göre ise bir temel hak ve özgürlüğü "*açıkça yasaklayıcı veya örtülü bir şekilde yapılamaz hale koyucu veya ciddi surette güçleştirici ve amacına ulaşmasını önleyici ve etkisini ortadan kaldıracı nitelikte*"ki sınırlamalar hakkın özüne dokunur. AYM, E 1962/208, K 1963/1, T 04.01.1963, 3. <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Dosyalar/Kararlar/KararPDF/1963-1-nrm.pdf>, Erişim Tarihi: 23.08.2023.

amacını gerçekleştirmeye elverişli olması; sınırlama aracının sınırlama amacı için gerekli (zorunlu) olması; araç ve amaç arasında ölçüsüz bir oranın bulunmaması gerekir.⁸² Çin'deki sosyal kredi uygulamalarının aracın sınırlama amacı için gerekli (zorunlu) olmaması ve araç ile amaç arasında ölçüsüz bir oranın olması nedeniyle meşru bir amaca dayanmadığı çıkarımı yapılabilir. Yine ABD'deki *Cambridge Analytica* olayında gizli kişisel verilerin sızdırılması, kişisel verilerin korunması ve özel yaşamın gizliliği haklarına açıkça aykırılık teşkil eder. Öncelikle burada ortaya çıkan olayın kendisi açıkça yasalara aykırılık teşkil etmektedir ve sonuçları itibarıyla özel yaşamın gizliliğine doğrudan doğruya müdahale anlamına gelmektedir. İkinci olarak dolaylı anlamda kişisel verilerin sızdırılması olayının bundan sonra yeni kaygılara yol açabileceği olasılığından hareketle düşünce ve ifade özgürlüğünü sınırladığı savunulabilir. Bu bağlamda dijital teknolojilerin belirtilen temel hak ve özgürlükler üzerindeki sınırlayıcı etkilerini saptamak için salt hakkı sınırlayıcı maddi uygulamalara odaklanmak hata olabilir. Bunun yanı sıra maddi değil manevi etkiye sahip olan, görünmeyen gözetim teknolojilerine ve sonuçlarına da dikkat çekmek gerekir. Şu koşullar altında bir hukuksal araç olarak temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması rejimi büyük önem arz etmektedir. Nitekim Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi aldığı bir dizi tavsiye kararıyla dijital teknolojilerin özel yaşamın gizliliği ve kişisel verilerin korunması, düşünce ve ifade özgürlüğü üzerindeki olumsuz etkilere dikkat çekerek dijital teknolojiler tarafından gelen tehlikelere karşı temel hak ve özgürlüklerin hukuka uygun olarak sınırlandırılmasını önermektedir.⁸³

Gerek uluslararası hukukta gerekse ulusal hukuklarda temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması rejimi sınırsız değildir. Genel olarak temel hak ve özgürlüklerin yasama organı tarafından çıkarılan kanunla belli sınırlama sebeplerine dayanılarak ve ölçülülük ilkesine uygun olarak sınırlandırılabilmesi kabul edilmektedir.⁸⁴ Örneğin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) bir hak veya özgürlüğün Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne (AİHS) uygun olarak sınırlandırılıp sınırlandırılmadığını denetlerken öncelikle hakka yönelik bir müdahalenin olup olmadığına bakar. Şayet müdahale var ise bunun yasayla yapıp yapılmadığını gözetler. Ardından müdahalenin belirtilen sebeplerle ve meşru bir amaçla yerine getirilip getirilmediğine bakar. Daha sonra müdahalenin ölçülü ve demokratik bir toplumda gerekli olup olmadığını araştırır.⁸⁵ Nitekim AİHM, dolaşım özgürlüğüne ilişkin *Baumann v. France* davasında, davaya

⁸² Fazıl Sağlam, *Temel Hakların Sınırlanması ve Özütü* (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1982) 114.

⁸³ Bkz Council of Europe Committee of Ministers, 'Recommendation on the protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data in the Context of Profiling' (2021) <CM/Rec(2021)8>; 'Recommendation on the Human Rights Impacts of Algorithmic Systems' (2020) <CM/Rec(2020)1>; 'Recommendation on the Roles and Responsibilities of Internet Intermediaries' (2018) <CM/Rec(2018)2>; 'Recommendation on Internet Freedom' (2016) CM/Rec(2016)5; 'Recommendation on Protecting and Promoting the Right to Freedom of Expression and the Right to Private Life with regard to Network Neutrality' (2016) <CM/Rec(2016)1>; 'Recommendation on the Free, Transboundary Flow of Information on the Internet' (2015) <CM/Rec(2015)6>; 'Recommendation on a Guide to Human Rights for Internet Users' (2014) <CM/Rec(2014)6>.

⁸⁴ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları* (14. Baskı, Ekin Yayınları 2022) 420-421.

⁸⁵ Selin Esen, *Anayasa Hukuku Açısından Dolaşım Özgürlüğü* (Yetkin Yayınları 2014) 150-151.

konu olan sınırlamanın Sözleşme Ek 4 No'lu Protokol 2. madde çerçevesinde dolaşım özgürlüğüne bir müdahale olduğunu tespit ederken belirtilen kriterleri saymıştır.⁸⁶ AİHM ifade özgürlüğüne ilişkin davalarda da ifade özgürlüğüne yönelik herhangi bir sınırlamanın hiçbir şekilde hakkın özüne dokunamayacağını belirtmiştir.⁸⁷ AİHM ifade özgürlüğüne getirilen sınırlamaların ancak kanunla öngörülmüş olması,⁸⁸ müdahalenin Sözleşme'de belirtilen amaçlar çerçevesinde olması, yani ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlık veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, gizli bilgilerin yayılmasının önlenmesi veya yargı erkinin yetki ve tarafsızlığının güvence altına alınması amacıyla yapılması⁸⁹ ve müdahalenin demokratik bir toplumda gerekli olması⁹⁰ koşullarının sağlanması gerektiğini belirtmiştir. AİHS'ye benzer şekilde Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi de temel hakların sınırlandırılmasında özel sınırlama nedenlerini kabul ettiği gibi, bunun yanı sıra sınırlamanın kanunla ve demokratik toplumda gerekli olması koşullarını aramaktadır.⁹¹

Yine uluslararası hukukta Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi 10 numaralı Genel Yorumunda sınırlamaların yasayla öngörülmüş olması, yalnızca Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin m 19/3 (a) ve (b) fıkralarında belirtilen amaçlardan biri için ve söz konusu Taraf Devlet açısından gerekli olduğunun gerekçelendirilmesi halinde mümkün olduğunu belirtmiştir.⁹² Komite 34 numaralı Genel Yorumunda ise bir Taraf Devletin ifade özgürlüğünün kullanılmasına sınırlamalar getirmesi halinde bu özgürlüğün kendisinin tehlikeye atılamayacağını belirterek aslında hakkın özünün ihlal edilemeyeceğini belirtmiştir. Komite, hak ile sınırlama ve norm ile istisna arasındaki ilişkinin tersine çevrilmemesi gerektiğini hatırlatmaktadır.⁹³

Dijital teknolojilerin ifade ve düşünce özgürlüğü üzerindeki etkileri hakkında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, üye devletler için tavsiye kararı alırken herkesin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi m 10 gereği düşünce özgürlüğüne sahip olduğunu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin yorumladığı gibi, bu hakkın ancak söz konusu müdahalenin yasayla öngörülmesi, meşru bir amaç güdülmesi ve demokratik bir toplumda gerekli olması durumunda sınırlandırılabilirliğini belirtmiştir. Komite, üye devletlerin, dijital ortamda ifade özgürlüğüne ve diğer temel hak ve özgürlüklere müdahale etmeme şeklindeki negatif yükümlülüğünün yanı sıra temel hakları aktif bir şekilde koruma ve herkesin kamusal tartışmalara katılması ve düşüncelerini özgürce ifade etmesi için güvenli ve elverişli bir ortam yaratma konusundaki

⁸⁶ ECHR, *Baumann v. France*, Application No: 33592/96, 2001, par 63.

⁸⁷ Dominika Bychawska-Siniarska, *Protecting the Right to Freedom of Expression Under the European Convention on Human Rights (A Handbook for Legal Practitioners 2017)* 32.

⁸⁸ ECHR, *Gaweda v Poland*, Application No. 26229/95, 2002, par 2.

⁸⁹ ECHR, *Observer and Guardian v. the United Kingdom*, Application No. 13585/88, 1991, par 48-49.

⁹⁰ ECHR, *Długolecki v. Poland*, Application No. 23806/03, 2009, par 41, 44.

⁹¹ Esen (n 85) 150.

⁹² Human Rights Committee, 'General Comment No. 10: Article 19 (Freedom of Opinion)' (1983), par 4.

⁹³ Human Rights Committee, 'General Comment No. 34' (2011) <CCPR/C/GC/34>.

pozitif yükümlülüklerinin bilincinde olduğunu belirtmiş; ifade özgürlüğünün demokratik toplumlar için vazgeçilmez olduğunu ve bu özgürlük için dijital teknolojilerin kaçınılmaz hale geldiğini yineleyerek gerekli önlemlerin alınması ve ifade özgürlüğünün güvenceye alınması için tavsiye kararı almıştır.⁹⁴

SONUÇ

Özgürlük insanların hiçbir zaman kaybetmek istemeyeceği bir değerdir. Tarih boyunca özgürlüğün elde edilmesi, korunması ve geliştirilmesi için çok önemli mücadeleler verilmiştir. Özgürlüklere yönelik en büyük tehditlerden biri de paradoksal olarak siyasal iktidarlardan gelmiştir. İktidara gelen yöneticiler çoğu zaman önlenemez ihtiraslara kapılarak kişileri ve kitleleri özgürlüklerinden alıkoymuştur. Son aşamada kişilerin tehlikeye karşı bulduğu en iyi çözüm iktidarı sınırlandırma düşüncesi olmuştur. Fakat geliştirilen mekanizmalara karşı siyasal iktidarlar durağan kalmamış ve sürekli olarak kendini dönüştürmüştür. Diğer bir anlatımla, özgürlük alanlarının genişletilmesine paralel olarak siyasal iktidarlar paradoksal olarak güçlenmiştir. Öyle ki bu türden bir yönelimde yirminci yüzyılda totaliter ve otoriter rejimlerde görülmeyen türden uygulamalar yaşanmıştır.

Merkeziyetçi devlet anlayışının ortaya çıkmasıyla siyasal iktidarlar daha önce ulaşamadığı alanlara bürokratik ağırları sayesinde nüfuz etmiş, toplumsal bünyenin tamamını kontrol edebilir hale gelmiştir. Modern zamanlarda ise bürokratik memurlardan çok daha işlevsel teknolojik ağırlar geliştirilmiştir. Siyasal iktidarlar, yalnızlaştırılmış ve kayıt altına alınmış kişilere karşı belki de hiç hayal edilmeyecek derecede avantaj kazanmıştır. Teknolojinin, denetim ve kontrolü sağlayan bir araç olmanın ötesine geçip insan davranışlarını şekillendiren temel bir iktidar mekanizmasına dönüştüğü, insan beyninin izlenebilir hale geldiği, duygu ve düşüncelerin tanımlanabildiği, siyasal iktidarın doğrudan kişinin iç dünyasına müdahale edebilecek ve özgür iradeyi baskı altına alabilecek noktaya geldiği ve teknolojiye dayanarak özgürlükleri daha önce hiç akla gelmeyen yeni yöntemlerle sınırlandırma olanağını elde ettiği bir dönemde özgürlükler hiç olmadığı kadar tehdit edilir hale gelmiştir. Gerçekten de siyasal iktidarların bugün sahip olduğu teknolojik avantajlar, topyekûn olarak topluma nüfuz etme arzusundaki iktidarlara akıl almaz derecede gözetleme, kontrol ve denetim olanakları sunmaktadır. Hatta Foucault'un belirttiği büyük gözaltı durumunu aşan; kontrol ve denetimin, olguyu tam olarak tarif etmede yetersiz kaldığı, kişinin topyekûn olarak çok daha derinden ve (duygusal, zihinsel, düşünsel faaliyetlerinin izlenmesi gibi) farklı alanlarda kontrol edildiği, dolayısıyla kişilerin özgür iradelerinin sakatlanacağı ve belki de iradelerinin şekillendirileceği bir döneme girilmektedir.

Kritik olan nokta, siyasal iktidarların dijital teknolojilerle kişinin iç alemine sızıp ona dahi nüfuz edebileceği bir dönemde özgürlükleri güvenceye alacak hukuksal mekanizmaların aynı hızla gelişmemesi ve var olanların da etkin kullanılmamasıdır. Bugün geliştirilen

⁹⁴ Council of Europe Committee of Ministers, 'Recommendation the Committee of Ministers to Member States on the Impacts of Digital Technologies on Freedom of Expression' (2022) <CM/Rec(2022)13>.

teknolojilerle duygu ve düşüncelerin tanımlanıp sese dönüştürülmesi (kötüye kullanılma durumunda) düşünce özgürlüğünü son derece tehdit eden bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Mutlakiyetçi yönetim anlayışının en modern versiyonu olabilecek olan *data diktatörlükleri*, diğer bir anlatımla kurumların, muhbirlerin ve insana dayanan istihbarat ağlarının öneminin azaldığı, teknolojinin asli söz sahibi olduğu olası bir data diktatörlük döneminde hukuksal mekanizmalara hayati derecede ihtiyaç duyulacaktır. Aksi takdirde bugün birçok ulusal ve uluslararası hukuksal mekanizmada özgürlükleri güvenceye alan önlemler anlamsız kalabilir. Olağanüstü hallerde bile dokunulmaz kabul edilen düşünce, kanaat ve inanç özgürlüklerinin bu teknolojiler karşısında bir güvencesi kalmayabilir. Zira teknoloji alanındaki çok hızlı gelişmelere karşın hukuksal koruma mekanizmaları çok yavaş gelişmekte veya stabil kalmaktadır. Dolayısıyla dijital teknolojilerdeki gelişmelerin hızına paralel olarak hukuksal, sosyal ve siyasal bilimlerinde de revizyonlar hızlı ve etkili bir şekilde yapılmalı ve var olan araçlarla etkin bir şekilde kullanılmalıdır. Olası tehlikelere karşı koruyucu önlemlerin alınması hayati önem arz etmektedir. Zira gözetim uygulamaları ve sistematik veri yığını sanıldığı kadar zararsız değildir. Potansiyel olarak önemli tehlikeler barındırmaktadır. Bu nedenle ortaya çıkan teknolojik gelişime karşı gerçek anlamda işlevsel önlemler almak kadar, bu teknolojileri ve mahiyetlerini anlamak da önemlidir. Ancak bu koşullar sağlandığında mutlak anlamda olmasa da bir hukuksal güvenlikten söz edilebilir.

KAYNAKÇA

- Andrade N, 'Computers Are Getting Better Than Humans at Facial Recognition' <<https://www.theatlantic.com/technology/archive/2014/06/bad-news-computers-are-getting-better-than-we-are-at-facial-recognition/372377/>>, Erişim Tarihi: 10.06.2023
- Anumanchipalli GK, Chartier J and Chang EF, 'Speech Synthesis From Neural Decoding of Spoken Sentences, Nature', (2019) 568 Natute 493
- ARTICLE 19, 'Privacy and Freedom of Expression in the Age of Artificial Intelligence', 8, <https://www.article19.org/wp-content/uploads/2018/04/Privacy-and-Freedom-of-Expression-In-the-Age-of-Artificial-Intelligence-1.pdf>, Erişim Tarihi: 11.08.2023
- ARTICLE 19, 'The Global Principles on Protection of Freedom of Expression and Privacy', 14 <https://www.article19.org/data/files/medialibrary/38657/Expression-and-Privacy-Principles-1.pdf>, Erişim Tarihi: 11.08.2023
- Assange J and others, *Cypherpunks: Freedom and the Future of the Internet* (OR Books 2012)
- Aust S and Ammann T, *Dijital Diktatörlük: Kitleli Gözetim, Verilerin Kötüye Kullanımı ve Siber Savaş* (Erdoğan Yücel ve Hasan Yılmaz, 3. Baskı, Hece Yayınları 2018)
- Bartlett MS and others, 'Automatic Decoding of Facial Movements Reveals Deceptive Pain Expressions' <[https://www.cell.com/current-biology/fulltext/S0960-9822\(14\)00147-X?_returnURL=https%3A%2F%2Flinkinghub.elsevier.com%2Fretrieve%2Fpii%2FS096098221400147X%3Fshowall%3Dtrue](https://www.cell.com/current-biology/fulltext/S0960-9822(14)00147-X?_returnURL=https%3A%2F%2Flinkinghub.elsevier.com%2Fretrieve%2Fpii%2FS096098221400147X%3Fshowall%3Dtrue)>, Erişim Tarihi: 09.06.2023
- Bentham J, 'Panoptikon ya da Gözün İktidarı' içinde Barış Çoban ve Zeynep Özarslan (ed), *Panoptikon: Gözün İktidarı* (Barış Çoban, 2. Baskı, Su Yayınları 2016)
- Botsman R, 'Big Data Meets Big Brother as China Moves to Rate Its Citizens' <<https://www.wired.co.uk/article/chinese-government-social-credit-score-privacy-invasion>>, Erişim Tarihi: 14.06.2023
- Butler S, *Özgür Toplumun Temelleri* (Hakan Şahin, Liberte Yayınları 2016)
- Bychawska-Siniarska D, Protecting the Right to Freedom of Expression Under the European Convention on Human Rights (A Handbook for Legal Practitioners 2017)
- Canetti E, *Kitle ve İktidar* (Gülşat Aygen, 6. Baskı, Ayrıntı Yayınları 2014)
- Calo R, 'Artificial Intelligence Policy: A Primer and Roadmap', (August 8, 2017) 4, <https://ssrn.com/abstract=3015350>, Erişim Tarihi: 14.08.2023
- Çoban B, 'Gözün İktidarı Üzerine' içinde Barış Çoban ve Zeynep Özarslan (ed), *Panoptikon: Gözün İktidarı* (2. Baskı, Su Yayınları 2016)
- Copeland BJ, 'Artificial Intelligence' Encyclopaedia Britannica <<https://www.britannica.com/contributor/BJ-Copeland/4511>>, Erişim Tarihi: 11.016.2023
- Creemers R, 'China's Social Credit System: An Evolving Practice of Control' (2018) SSRN Electronic Journal 1

- Delman J, 'Are Amazon, Netflix, Google Making Too Many Decisions For Us?'" <<<https://www.forbes.com/2010/11/24/amazon-netflix-google-technology-cio-network-decisions.html?sh=545787a83470>>, Erişim Tarihi: 05.05.2023
- Diaz-Hernandez O and Gonzalez-Villela V.J, 'Analysis of Human Intuition Towards Artificial Intuition Synthesis For Robotics' (2017) 1[1] Mechatronics and Applications: An International Journal 23
- Dwoskin E and Rusli EM, 'The Technology That Unmasks Your Hidden Emotions' <<https://www.wsj.com/articles/startups-see-your-face-unmask-your-emotions-1422472398>>, Erişim Tarihi: 08.05.2023
- Elias N, *Uygarlık Süreci*, Cilt II, (Ender Ateşman, 4. Baskı, İletişim Yayınları 2009)
- Esen, *Anayasa Hukuku Açısından Dolaşım Özgürlüğü* (Yetkin Yayınları 2014)
- Foucault M, *Hapishanenin Doğuşu* (Mehmet Ali Kılıçbay, 4. Baskı, İmge Kitabevi 2013)
- Fromm E, *Özgürlükten Kaçış* (Şeyma Yeğin, 4. Baskı, Payel Yayınları 1996)
- Giddens A, *Modernliğin Sonuçları*, (Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları 1994)
- , *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi* (Ümit Tatlıcan, Paradigma Yayınları 2008)
- , *Ulus Devlet ve Şiddet* (Cumhur Atay, 2. Baskı, Kalkedon Yayınları 2008)
- Gillespie T, 'The Relevance of Algorithms', in Tarleton Gillespie, Pablo J. Boczkowski, Kirsten A. Foot (eds), *Media Technologies: Essays on Communication, Materiality, and Society*, (Cambridge, MIT Press 2014)
- Gözler K, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları* (14. Baskı, Ekin Yayınları 2022)
- Harari YN, *Homo Deus: Yarının Kısa Bir Tarihi* (Poyzan Nur Taneli, 16. Baskı, Kolektif Kitap Yayınları 2018)
- , *21. Yüzyıl İçin 21 Ders* (Selin Siral, 4. Baskı, Kolektif Kitap Yayınları 2019)
- Hayek FAV, *The Constitution of Liberty* (University of Chicago Press 2011)
- Kaboğlu İÖ, *Özgürlükler Hukuku: İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine Bir İnceleme* (3. Baskı, Afa Yayınları 1996)
- Keane J, 'Despotizm ve Demokrasi: Sivil Toplum ile Devlet Arasındaki Ayrımın Kökenleri ve Gelişimi 1750-1850' içinde John Keane (ed), *Sivil Toplum ve Devlet: Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar* (Levent Köker, Yedi Kıta Yayınları 2004)
- Mumford L, *The Myth of the Machine: The Pentagon of Power* (Columbia University Press 1970)
- Neocleous M, 'Güvenlik, Özgürlük ve Denge Miti' içinde Zafer Yılmaz (ed), *Güvenlik, Şiddet ve Savaş* (Gül Çorbacıoğlu ve Ersin Embel, Dipnot Yayınları 2012)
- Okur S, *Otonom Araçlarda Sözleşme Dışı Hukuki Sorumluluk: Yapay Zeka Sorumluluk Doktrinine Mukayeseli Bir Katkı* (Adalet Yayınevi 2021)
- Özdel G, 'Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği ve "Panoptikon" ile "İktidarın Gözü" Göstergeleri,' (2012), 2[1], Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 22

- Orwell G, *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* (Nuray Akgören, 26. Baskı, Can Yayınları 2010)
- Özbudun E, *Türk Anayasa Hukuku* (19. Baskı, Yetkin Yayınları 2019)
- Pease-Watkin C, ‘Bentham’ın ‘Panoptikon’u ve Dumont’un ‘Panoptique’i’ içinde Barış Çoban ve Zeynep Özarlan (ed), *Panoptikon: Gözün İktidarı* (Barış Çoban, 2. Baskı, Su Yayınları 2016)
- Rainei L and Anderson J, ‘Code-Dependent: Pros and Cons of the Algorithm Age’ <<https://www.pewresearch.org/internet/2017/02/08/code-dependent-pros-and-cons-of-the-algorithm-age/>>, Erişim Tarihi: 12.06.2023
- Sağlam F, *Temel Hakların Sınırlanması ve Özü* (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1982)
- Şahbaz A, ‘The Rise of Digital Authoritarianism’, <<https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2018/rise-digital-authoritarianism>>, Erişim Tarihi: 13.08.2023
- Schiller B, ‘Algorithms Control Our Lives: Are They Benevolent Rulers Or Evil Dictators?’ <<https://www.fastcompany.com/3068167/algorithms-control-our-lives-are-they-benevolent-rulers-or-evil-dictators>>, Erişim Tarihi: 12.06.2023
- Shen CF, ‘Social Credit System in China’ Digital Asia, Konrad Adenauer Stiftung 21
- Topcu N, ‘Orwell’in 1984’ü Çin’de Gerçek Mi Oluyor? Sosyal Kredi Sisteminin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği’ (2020) 3[2] İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi 684
- Werret S, ‘Potemkin ve Panoptikon: Samuel Bentham ve Onsekizinci Yüzyıl Rusyası’nda Mutlakiyetçi Mimari’ içinde Barış Çoban and Zeynep Özarlan (ed), *Panoptikon: Gözün İktidarı* (Barış Çoban, 2. Baskı, Su Yayınları 2016)
- Yayla A, *Özgürlük Yolu: Hayek’in Sosyal Teorisi* (Turhan Kitabevi 1993)
- Yetiş M, ‘Eşitlik Koşullarında Merkezileşme, Özgürlük ve Despotizm: Tocqueville Üzerine Bir İnceleme’ (2005) 29[249] Mülkiye Dergisi 189
- Yu K, ‘Big Brother Is Coming: Inside China’s Plan to Rate Its 1.3 Billion Citizens’ <<https://www.sbs.com.au/news/article/big-brother-is-coming-inside-chinas-plan-to-rate-its-1-3-billion-citizens/1k4aksf3z>>, Erişim Tarihi: 13.06.2023
- Yumiko L, ‘Technological Panopticon and Totalitarian Imaginaries: The “War On Terrorism” As a National Myth in The Age of Real-Time Culture’ 1
- Zorzi M, ‘Self-Learning AI Emulates the Human Brain’ <<https://erc.europa.eu/projects-figures/stories/self-learning-ai-emulates-human-brain.>>, Erişim Tarihi: 12.06.2023

Yargısal ve Yarı-yargısal Kararlar

AYM, E 1962/208, K 1963/1, T 04.01.1963

Council of Europe Committee of Ministers, ‘Recommendation on a Guide to Human Rights for Internet Users’ (2014) <CM/Rec(2014)6>

- , ‘Recommendation the Committee of Ministers to Member States on the Impacts of Digital Technologies on Freedom of Expression’ <CM/Rec(2022)13>
- , ‘Recommendation on the Free, Transboundary Flow of Information on the Internet’ (2015) <CM/Rec(2015)6>
- , ‘Recommendation on the Human Rights Impacts of Algorithmic Systems’ (2020) <CM/Rec(2020)1>
- , ‘Recommendation on Internet Freedom’ (2016) <CM/Rec(2016)5>
- , ‘Recommendation on the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data in the Context of Profiling’ (2021) <CM/Rec(2021)8>
- , ‘Recommendation on Protecting and Promoting the Right to Freedom of Expression and the Right to Private Life with regard to Network Neutrality’ (2016) <CM/Rec(2016)1>
- , ‘Recommendation on the Roles and Responsibilities of Internet Intermediaries’ (2018) <CM/Rec(2018)2>
- ECHR, *Baumann v. France*, Application No: 33592/96, 2001
- , *Długolecki v. Poland*, Application No. 23806/03, 2009
- , *Gaweda v Poland*, Application No. 26229/95, 2002
- , *Observer and Guardian v. the United Kingdom*, Application No. 13585/88, 1991
- Human Rights Committee, ‘General Comment No. 10: Article 19 (Freedom of Opinion)’ (1983)
- , ‘General Comment No. 34’ (2011) <CCPR/C/GC/34>

İnternet Kaynakları

- <https://ddyo.firat.edu.tr/news-detail/12477>, Erişim Tarihi: 13.06.2023
- <https://sputniknews.com.tr/20180122/amazon-kasa-ve-kasiyersiz-ilk-supermarketi-acti-1031911325.html>, Erişim Tarihi: 12.06.2023
- <https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/e-ticaret/hepsiburada-turkiye-nin-ilk-akilli-ve-kasasiz-magaza-deneyimini-baslatiyor/675299>, Erişim Tarihi: 12.06.2023
- <https://www.dw.com/tr/5-soruda-facebook-veri-skandal%C4%B1/a-43055462>, Erişim Tarihi: 10.05.2023
- <https://www.tamgaturk.com/asilsiz-bir-irkcilik-suclamasi-uzerine-amazon-akilli-ev-sahibi-adamin-kendi-evine-girmesini-engelledi/62753/>, Erişim Tarihi: 05.06.2023